KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 14 — ČÍSLO 4

OBSAH

MLACEK, J., Frazeológia a jazyková kultúra 97
MAJTÁN, M.: Mená rozprávkových hrdinov typu *Lomidrevo* 104
HABOVŠTIAK, A.: O názvoch kysličky v slovenčine . . 107

Rozličnosti

Stornovať — nedok. stornúvať. J. Kačala 111
Zoo — rod a skloňovanie. E. Smiešková 113
Nakládka, nie nákladka. F. Sabol 114
Prvosienka. M. Majtánová 115

Správy a posudky

O jazykovej kultúre v Divadle pre deti a mládež (Trnava) G. Horák 117
Nad novým slovníkom. R. Kuchar 120
Jazyková stránka publikácie Vinohradníctvo. M. Považaj 122

Spytovali ste sa

O pomenovaniach snehu *novec* a *obnovec*. E. Bajzíková 125
Nesplniť plán o päť miliónov korún. I. Masár 126
Hrdiť sa (dačím) a byť hrdý (na čosi). G. Horák . . 127
Dvoma, či dvomi? V. Betáková 128

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 14 — ČÍSLO 4

KULTÚRA SLOVA

Frazeológia a jazyková kultúra

JOZEF MLACEK

1. Frazeológia patrí k tým zložkám jazyka, ktoré veľmi výrazne súvisia s jazykovou kultúrou. Preto nie náhodou sa frazeológia spomína takmer vo všetkých zásadnejších úvahách o jazykovej kultúre a rovnako nie náhodou existujú už osobitné poznámky o vzťahu medzi frazeológiou a jazykovou kultúrou (v slovenskej jazykovede napr. Smiešková, 1967; 1969; Miko, 1978—79).

Ak chceme vystihnúť základné smerovanie uvedenej domácej aj nie veľmi početnej zahraničnej literatúry (napr. Buttlerová — Satkiewiczová, 1960; Švarckopf, 1970) v chápaní naznačenej otázky, zisťujeme, že bádatelia sa tu od samého začiatku dotýkajú nielen správnosti, resp. nesprávnosti frazeológie, ale zdôrazňujú aj ďalšie stránky frazeológie, ktorými môže táto špecifická oblasť jazyka vplývať na úroveň jazykovej kultúry. Pri riešení otázok správnosti a nesprávnosti vo frazeológii teória rozpracovala najmä špecifiku pojmov frazeologická norma a frazeologická chyba (takto najmä Buttlerová — Satkiewiczová, tamže; Švarckopf, tamže; Mlacek, 1979a), pri širšom prístupe zasa zdôraznila najmä kultúrne hodnoty frazeológie (takto zasa napr. Smiešková, 1967; Miko, tamže).

Po zistení naznačeného viacrozmerného, nikdy však nie sústavného prístupu k sledovaným otázkam chceme v tomto príspevku komplexnejšie skúmať danú problematiku. Ide nám totiž jednak o to, aby sa naznačené prístupy nechápali izolovane, ale vo vzájomných súvislostiach, jednak o to, aby sa uviedli aj ďalšie závažné momenty sledovaného vzťahu, aby sa teda celý pohľad na tento okruh otázok doplnil a relatívne kompletizoval.

Kultúra slova, *14*, 1980, č. 4

2. Ako východisko pre komplexnejší rozbor danej problematiky sme si vybrali myšlienku zo záveru citovanej štúdie B. S. Švarckopfa, že totiž z hľadiska jazykovej kultúry treba pri frazeológii sledovať nielen normatívny, ale aj komunikatívny aspekt (Švarckopf, tamže, s. 177). Táto myšlienka sa v citovanej práci nijako podrobnejšie nerozoberá. Nazdávame sa, že práve sledovaním uvedených dvoch stránok frazeológie, za ktorými treba, pravdaže, vidieť celú škálu čiastkových otázok, sa najviac priblížime ku komplexnému posúdeniu súvislostí frazeológie a jazykovej kultúry.

Pre vlastný rozbor sa ukazuje účelné rozčleniť celý postup na viacej menších krokov, ktoré by zaručovali spomínaný komplexný prístup k obidvom stránkam frazeológie. Ukazuje sa, že keď chceme postupovať takýmto spôsobom, musíme vo vlastnom výklade hľadať odpovede na nasledujúce otázky:

a) Aká frazeológia môže vplývať na kultúru textu?
b) Ako sa frazeológia používa?
c) Kde, v akých textoch sa uplatňuje?

Pristúpime k hľadaniu odpovedí na uvedené otázky.

2.1. Aká frazeológia

Pri hľadaní odpovede na túto otázku si treba uvedomiť, že nie hocijaká frazeológia automaticky môže pozitívne vplývať na jazykovú kultúru, na kultúru jazykového prejavu. Pritom si na druhej strane uvedomujeme zasa aj to, že frazeológia patrí k výrazným, exponovaným jazykovým prostriedkom, ktoré už samy, teda svojimi vnútornými vlastnosťami dávajú pečať celému textu, jeho kultúre. A tu sme pri otázke výberu frazeológie.

Výber frazeológie sa, pravdaže, môže robiť podľa rozličných hľadísk. V súvislostiach s jazykovou kultúrou sa javí ako rozhodujúci najmä výber na osi

spisovná frazeológia — nespisovná frazeológia
knižná frazeológia — hovorová frazeológia,
domáca frazeológia — cudzia frazeológia.

Pristavíme sa pri uvedených druhoch výberu frazeológie.

2.1.1. Spisovná frazeológia — nespisovná frazeológia

Výber frazeológie na osi spisovná — nespisovná je z hľadiska jazykovej kultúry elementárnym rozhodovacím krokom. Pre jazykovú kultúru je totiž typická iba spisovná frazeológia. Nespisovná frazeológia (nárečová alebo slangová) napr. aj pri prijateľnej významovej prenesenosti alebo výraznej expresívnosti nemôže vhodne zapadať do rámca takého textu, pre ktorý je ako pre celok príznačná alebo dokonca záväzná spisovnosť (napr. verejné rečnícke prejavy).

Pravda, tu sa už dostávame k otázke hraníc spisovnej frazeológie, k jej odlíšeniu od nespisovnej frazeológie. Treba priznať, že pojem

spisovnej frazeológie, ani otázky normovanosti frazeológie sa doteraz ani v našej, ani v zahraničnej frazeologickej teórii nevyriešili vyčerpávajúco. Na druhej strane však treba zaznamenať, že pojem frazeologickej normy sa už aspoň v základných črtách vymedzil dosť zreteľne (najmä Buttlerová — Satkiewiczová, Švarckopf, Mlacek). Okrem nespisovnej frazeológie sa potom pre jazykovú kultúru ukazujú ako nevhodné aj chybné frazémy, teda frazeologické chyby. V súlade s uvedenými autormi sa za také pokladajú najmä prípady, v ktorých sa nefunkčne mení istá čiastková norma (napr. pevne ustálené tvary zložiek frazémy — ich nefunkčné zmeny; pevne ustálená konštrukcia — jej nefunkčné zmeny atď.), prípadne sa do pevného zloženia frazémy niečo vkladá (napr. *spustiť gajdy — spustiť falošné, krikľavé... gajdy*) alebo sa z pevne ustáleného spojenia vypúšťa niečo podstatné (v tlači: *chudobný ako myš — z prirovnania chudobný ako kostolná myš;* vypustenie slova, ktoré je kľúčom k pochopeniu významovej prenesenosti celého výrazu). Hoci by takéto novotvary obsahovali iba spisovné slová, ktoré by mali len spisovné tvary a boli by iba v spisovných konštrukciách, nemôžu byť prínosom pre jazykovú kultúru textu, lebo zreteľne v každom prípade narúšajú komunikatívnu hodnotu, ktorú frazéma nesie.

Po ostatných formuláciách treba k uvedenej otázke pridať ešte dve doplňujúce poznámky.

a) Samu normovanosť treba vo frazeológii chápať nie staticky, ale v súvislosti s druhým spomínaným rozmerom, s komunikatívnym prístupom. Iba tak pochopíme, že predchádzajúce príklady napriek spisovným slovám, tvarom a konštrukciám hodnotíme ako chybné, ale na druhej strane nebudeme pokladať za chybné mnohé frazémy s archaickými slovami a tvarmi, prípadne aj s defektnými konštrukciami. Máme tu na mysli také jednotky, ako sú: *byť ako v trapiech; My o vlku a vlk za humny* (popri: *za humnami*); *Kto má mrcha ženu, netreba mu chrenu* atď. V posledných prípadoch ide totiž o to, že príslušná jednotka je ustálená práve s danými osobitosťami a že jej „opravovanie" by z komunikatívneho hľadiska bolo narúšaním normy a neprispievalo by k zvyšovaniu jazykovej kultúry príslušného textu.

b) Vyčlenenie pojmov *nárečová frazeológia* a *slangová frazeológia* (súborne: *nespisovná frazeológia*) neznamená absolútne obmedzenie pri používaní týchto tried frazém v spisovnom jazykovom prejave. Umelecký štýl, hovorový štýl a do istej miery aj popularizačný a esejistický štýl pripúšťajú funkčné uplatnenie nespisovnej frazeológie, rovnako ako aj uplatnenie nespisovných prostriedkov z iných jazykových rovín. Ide najmä o prípady, keď sa má takýmto prostriedkom dosiahnuť napr. dobový, sociálny alebo krajový kolorit. Pravda, tu veľa záleží na funkčnom odôvodnení každého takéhoto netypického uplat-

nenia, na miere takéhoto uplatňovania atď. Zaiste sa totiž vyskytne skôr potreba uplatniť nespisovný frazeologizmus napr. v hovorovom alebo umeleckom štýle ako napr. v eseji atď.

V súvislosti s uplatňovaním nárečovej frazeológie v spisovnom jazyku — ale v podstate to platí aj o používaní slangovej frazeológie — možno rozlišovať prípady jednoduchého využívania nárečovej frazeológie (Palkovič, 1971) a prípady, v ktorých príslušný nárečový (alebo slangový) frazeologizmus prejavuje tendenciu štandardizovať sa, zmeniť svoju pôvodnú platnosť a prejsť do spisovného jazyka (Mlacek, 1971). Treba pritom zaznamenať, že štandardizácii nemôžu podliehať všetky nespisovné frazémy, že pri mnohých z nich sú zásadné štruktúrne (tvarové, rytmické, konštrukčné alebo významové) prekážky tohto procesu (Palkovič, tamže). Obidva uvedené druhy prípadov nie sú z hľadiska súvislostí s jazykovou kultúrou rovnocenné.

2.1.2. Knižná frazeológia — hovorová frazeológia

Pre jazykovú kultúru je nemenej závažná štylistická stránka používanej frazeológie. Ak ostaneme iba pri základnom štylistickom triedení frazém na hovorové a knižné (Mlacek, 1979), môžeme za týmito kategóriami a ich uplatňovaním vidieť rozdiely na osi silná expresívnosť (pri hovorových frazémach) — oslabená, jemná expresívnosť (pri knižných frazémach) alebo na osi subjektívnosť (pri prvých) — zreteľná sociatívnosť (pri druhých), pričom v poslednom prípade vychádzame z Mikovho výkladu uvedených vlastností a vzťahov medzi nimi (Miko, tamže).

Dosah štylistickej platnosti frazeológie na jazykovú kultúru možno vidieť hneď v dvoch smeroch. Po prvé ide o rozdiely v tzv. kultúrnej hodnote hovorovej a knižnej frazeológie. F. Miko (tamže, s. 199) zdôrazňuje, že pri knižnej frazeológii (on hovorí o kultúrnej) sa všeobecne uvedomuje vyššia hodnota v porovnaní so silno expresívnymi a výrazne subjektívnymi hovorovými frazémami. Na pozadí takéhoto prístupu sa potom konštatuje, že sa v súčasnej slovenčine akosi stráca práve frazeológia s takýmito vyššími kultúrnymi hodnotami, že aj napriek pomerne bohatému využívaniu frazeológie v súčasnej slovenčine možno hovoriť o istej „defrazeologizácii" vyjadrovania, pretože najčastejšie sa uplatňujú len isté jednotky, ktoré pri veľmi častom výskyte oslabujú svoju sviežosť, dostávajú nádych klišé. Po druhé môže ísť o štýlovú disharmóniu pri uplatnení frazémy istého typu v nenáležitom okolí, v nenáležitej štýlovej platnosti. Výrazne hovorové jednotky, ako *pchať, strkať nos do niečoho, čerta starého, otvárať ústa na niekoho* (tu s možnosťou expresívneho zosilnenia lexikálnou variantnosťou), sa môžu pociťovať ako rušivý prvok v takých textoch, v ktorých dominuje napr. nocionálnosť výrazu, pátos atď.

Rovnako rušivo však môžu vyznieť výrazne knižné frazémy, ako napr. *Damoklov meč, danajský dar, vypiť kalich (horkosti) až do dna* v bežných hovorových prejavoch.

Závažnosť výberu frazeológie podľa základných štýlových, resp. až nadštýlových kritérií je pre jazykovú kultúru očividná. Musíme však hneď konštatovať, že týmto všeobecným štylistickým prístupom sa celá otázka nevyčerpáva, že tu možno ďalej sledovať, aký dosah môže mať pre jazykovú kultúru napr. uplatňovanie domácej alebo cudzej frazeológie, celonárodnej alebo napr. familiárnej frazeológie a pod. Všimnime si pozornejšie napr. súvislosti medzi uplatňovaním domácej, resp. cudzej či prevzatej frazeológie a jazykovou kultúrou.

Frazeológia sa vo všeobecnosti pokladá za jednu z najidiomatickejších, pre každý samostatný jazyk najtypickejších oblastí. Z toho by sa mohlo trocha unáhlene usudzovať, že zárukou vysokej jazykovej kultúry bude v každom prirodzenom jazyku jeho vlastná, teda domáca frazeológia. Situácia je však podstatne zložitejšia. Ide o to, že frazeológia vo všetkých prirodzených jazykoch sa neskladá iba z domácich jednotiek, ale vždy obsahuje aj množstvo prvkov spoločných pre frazeológie rozličných jazykov. Tieto spoločné jednotky môžu byť alebo jednoducho prevzatiami z iného jazyka (takto sa najnovšie vysvetľuje slovenská frazéma *vyjsť na psí tridsiatok* ako kalk z maďarského zvratu *ebek harmincadjára kerül* — Gregor, 1975), alebo výsledkom paralelného prevzatia jednotiek z rovnakého zdroja do rozličných jazykov (napr. antické, biblické, kresťanské, historické, literárne a iné zvraty vo frazeológii väčšiny európskych jazykov).

Pri posudzovaní závažnosti frazeológie pre jazykovú kultúru nemôžeme ani k cudzej a prevzatej frazeológii pristupovať z historického hľadiska. Je evidentné, že pri mnohých frazémach si dnešný používateľ jazyka ich cudzí pôvod už neuvedomuje, že hranica medzi cudzími a domácimi frazémami je dosť neurčitá. Toto konštatovanie však nemôže viesť k zovšeobecneniu, že uvedené rozlišovanie je pre jazykovú kultúru nepodstatné. Je tu totiž niekoľko zreteľných miest, ktoré môžu ovplyvňovať jazykovú kultúru textu. Upozorníme aspoň na niektoré.

Na prvom mieste treba uviesť jednotky, ktoré vznikli ako kalky cudzojazyčných zvratov, ale ktoré sa už nepociťujú ako prevzaté. V slovenčine sú to napr. bežné porekadlá *Ruka ruku umýva* alebo *V zdravom tele zdravý duch.* Pri všeobecnej zrozumiteľnosti týchto jednotiek sa stáva príznakovým uplatnenie pôvodných latinských podôb týchto porekadiel v slovenskom texte. Aj takéto prípady však treba posudzovať diferencovane a odlišovať pri nich funkčné uplatnenie (napr. v eseji) od nefunkčného, snobizmom zaváňajúceho uplatnenia.

Osobitným prípadom sú kalky cudzojazyčnej frazémy, pri ktorých sa zastiera komunikatívna hodnota cudzieho výrazu. Ak sa napr. v reportáži z Kanady vyskytla miesto domácej jednotky *babie leto* frazéma *indiánske leto* (kalk anglickej jednotky *Indian summer*), pre bežného čitateľa bola iba exotickým, ale komunikatívne nenaplneným výrazom. Ešte horšie sú „doslovné" kalky cudzích frazém podľa ich slovného zloženia, nie podľa významu. Keď sa napr. v librete operety preložil maďarský výraz *csapni a szelet (valakinek)* doslovne výrazom *naháňať vietor* (miesto významu *dvoriť niekomu*), dochádza tu k nesprávnosti.

Napokon sa v súvislosti s výberom frazeológie treba aspoň zmieniť o frekventovanosti istých frazém. Pre jazykovú kultúru má totiž zásadný význam aj to, či sa v texte uplatňuje iba úzky okruh frazém alebo naopak pestrá škála jednotiek. Je napr. známe, že v publicistike sa v istých časových úsekoch „vychytia" isté jednotky, uplatňujú sa viacej, ako je únosné, a tak klesajú na úroveň klišé. „Kultúrne" uplatňovanie frazeológie teda nie je iba otázkou vlastných hodnôt samej frazeológie, ale súvisí aj s mierou a spôsobmi využívania tohto citlivého jazykového prostriedku.

2.2. Ako sa využíva frazeológia

Niektorých stránok tejto otázky sme sa dotýkali už v predchádzajúcich poznámkach pri charakteristike štylistického výberu frazeológie. Sú tu však aj niektoré špecifické okolnosti, ktoré nemožno pri sledovaní jazykovej kultúry obchádzať.

Pri svojej dialektickej protirečivosti (viac slov — celostný význam, ustálenosť — variantnosť) dáva totiž frazeológia viacej možností na svoje uplatňovanie. V jednom prípade môže ísť o uprednostňovanie jedinej formy aj pri existujúcej variantnosti (tendencia k petrifikovanosti a niekedy aj klišéovitosti), v druhom zasa o využívanie celej škály prípustnej variantnosti danej frazémy. Ako ďalšia možnosť tu existujú frazeologické aktualizácie. Každý z týchto spôsobov uplatnenia frazeológie má špecifický dosah aj pre jazykovú kultúru. Posúdenie konkrétnych prípadov závisí od funkčnosti jednotlivých postupov. Napr. aktualizácia môže byť v istých prípadoch iba násilným zásahom do jednotky, kým v iných je zasa novým výrazovým prostriedkom.

Do úvahy tu však treba brať aj mikrotextové a mikroštylistické súvislosti uplatňovania frazeológie. Ide najmä o to, čo citované poľské autorky označili ako zharmonizovanosť frazémy s textom, resp. disharmóniu medzi textom a frazémou. Okrem spomínaných rozporov medzi štýlovou platnosťou frazémy a štylistickou povahou textu, v ktorom sa frazéma uplatňuje, môže ísť napr. o tautológiu pri význame frazémy a niektorého slova pri nej alebo naopak o rozpor

medzi významom frazémy a významom slova z kontextu. Všetky takéto prípady, ktoré pre stručnosť neilustrujeme, zreteľne zasahujú aj jazykovú kultúru.

2.3. Kde sa uplatňuje frazeológia

V doterajších poznámkach sme sledovali frazeológiu a spôsoby jej zapojenia do textu ako dva základné momenty, podľa ktorých posudzujeme súvislosti frazeológie a jazykovej kultúry. Ukazuje sa však, že týmito dvoma rozmermi sa sledované súvislosti ešte nevyčerpávajú. Treba ešte odpovedať na otázku, kde, v akých textoch sa vôbec môže frazeológia uplatňovať tak, aby nebola rušivým, ale pozitívnym prvkom. Aj na túto otázku sme už čiastočne odpovedali pri sledovaní výberu frazeológie podľa štylistickej platnosti. Uvedené konštatovanie však treba v niektorých smeroch doplniť. Vyjdeme zo zistení o fungovaní frazeológie v rozličných štýlových oblastiach.

Keď sledujeme uplatňovanie frazeológie v publicistickom texte, ľahko zistíme, že v komentároch, reportážach, fejtónoch alebo besedniciach sa frazeológia zvyčajne vyskytuje dosť často. Ak si zasa všimneme správy, najmä stručné, nekomentované, frazeológie v nich prakticky niet. Pri sledovaní úvodníkov zasa zisťujeme, že sa v nich pomerne zriedkavo objaví aj frazeológia, ale na rozdiel od expresívnych, „šťavnatých" frazém napr. z reportáže sú to takmer vždy menej výrazné, skôr knižné ako hovorové frazémy.

Príklad z inej oblasti. Sledovali sme uplatňovanie frazeológie v kritických aj metakritických príspevkoch V. Kochola v Romboide. Zistenia sú opäť presvedčivé. V polemicky ladených príspevkoch o jednotlivých básnikoch alebo zbierkach sa frazeológia vyskytuje bohato a rozmanite. V. Kochol využíva nielen širokú variantnosť niektorých frazém, ale vie siahnuť aj po účinnej aktualizácii. Napr.: *Opakovanie, matka múdrosti, nemôže byť macochou poetiky. — Aj v lyrike má remeslo nejaké, hoc priam aj nie zlaté dno.* Vo všeobecných, metakritických príspevkoch, v ktorých sa uvažuje o poslaní kritiky, o jej súčasných úlohách, je frazeológia dosť zriedkavým prostriedkom.

Čo napovedajú uvedené príklady? O vhodnom, „kultúrnom", náležitom uplatňovaní frazeológie rozhodujú aj kompozičné súvislosti, slohový postup, žáner. A tu sa ukazuje, že frazeológia nemôže rovnako úspešne vystupovať všade. Predpokladom jej úspešnosti je istý súlad medzi základnými vlastnosťami frazémy a všeobecným významom, sémantikou istých útvarov. Napr. správa, ktorá sa zakladá na čisto informatívnom postupe, nemôže uplatňovať frazeológiu, pre ktorú sú zasa príznačné také vlastnosti, ako je významová prenesenosť, expresívnosť atď. V takomto prípade by dochádzalo k protirečivému vzťahu medzi frazémou a jej textovým začlenením.

3. Záverom konštatujeme, že vzťahy medzi jazykovou kultúrou (kul-

túrnosťou textu) a frazeológiou sú viacvrstvové. Hodnotiaci postoj možno zaujímať až po prihliadnutí na všetky spomínané súvislosti jazykovej kultúry a frazeológie. Uvedomujeme si pritom, že náš náčrt sledovaných súvislostí nie je všade dosť vyvážený. Na niektorých miestach doterajší výskum frazeológie dovolil prejsť až k jednotlivostiam, kým inde zasa nerozpracovanosť problematiky dovolila iba dosť všeobecné konštatovania. Aj tak však predpokladáme, že náš rozbor dovolí vidieť všetky základné rozmery sledovaného vzťahu a orientovať ďalší výskum na jednotlivé čiastkové otázky.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

BUTTLER, D. — SATKIEWICZ, H.: O typach błędów frazeologicznych. Poradnik językowy, 1960, č. 1, s. 12—29; č. 2, s. 49—67.

GREGOR, F.: Ešte raz o prísloví „psí tridsiatok". In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando (!) Eötvös Nominatae. Budapest 1975, s. 135—140.

MIKO, F.: Frazeoloógia a kultúra reči. Slovenský jazyk a literatúra v škole, *25,* 1978/79, s. 198—201.

MLACEK, J.: Ľudová frazeológia a spisovný jazyk. Kultúra slova, *5,* 1971, s. 289—293.

MLACEK, J.: O norme vo frazeológii. In: Z teórie spisovného jazyka. Bratislava, Veda 1979(a), s. 128—132.

MLACEK, J.: O štylistickej klasifikácii frazeologizmov. Jazykovedný časopis, *30,* 1979, s. 134—143.

PALKOVIČ, K.: Využitie nárečovej frazeológie v spisovnom jazyku. Kultúra slova, *5,* 1971, s. 177—181.

SMIEŠKOVÁ, E.: Frazeológia v praxi. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 253—255.

SMIEŠKOVÁ, E.: Jazyková kultúra a frazeológia. Kultúra slova, *3,* 1969, s. 289—293.

ŠVARCKOPF, B. S.: Jedinica frazeologičeskogo sostava jazyka i norma. In: Aktuaľnyje problemy kuľtury reči. Red. V. G. Kostomarov a L. I. Skvorcov. Moskva, Izd. Nauka 1970, s. 153—177.

Mená rozprávkových hrdinov typu Lomidrevo

MILAN MAJTÁN

Koho z nás v detstve nevzrušovali ľudové rozprávky! Ich hrdinovia, Lomidrevo, Popolvár i Janko Hraško, dostávali v detskej mysli kon-

krétnu podobu, detské srdcia im verili, povzbudzovali ich a mali radosť z ich víťazstiev, pri ktorých víťazilo dobro.

Mená rozprávkových hrdinov — silákov, ako sú *Lomidrevo, Valibuk,* z viacerých variantov spracovania motívu o princeznách unesených pod zem a oslobodených[1], známych zo slovenských ľudových rozprávok *Valihora, Valivrch, Skalymej, Mejskala, Železomej (Zelezimej), Mejželezo, Miesiželezo* (novšie i *Železomiesič), Mejolovo,* sú vybraté o Lomidrevovi (Valibukovi) a o Jankovi Hraškovi. Lomidrevo, ktorého mať za štrnásť rokov dojčila, „takú hroznú silu mal, že i tie najväčšie buky a duby zo zeme ako najtenšie konope trhal a po osem i desať kusov na pleci do domu nosil" (v rozprávke *Lomidrevo* alebo *Valibuk)*[2]. Aj Janka Hraška podľa jedného spracovania mať nadájala „po trikrát deväť rokov, až zrástol na chlapa, ktorý tie najhrubšie duby ako najtenšie konope trhal zo zeme",[3] Valivrch vrchy váľal a z jedného miesta na druhé prenášal, Skalimej „skaly v rukách na prach mial", Miesiželezo železo miesil a pod. Paralely týchto mien rozprávkových hrdinov možno uviesť aj z českých, poľských, ukrajinských, ruských ľudových rozprávok, známe sú aj z rozprávok iných, neslovanských národov[4]. Napr.:

české: *Třasibuk, Dřevolam, Stavkopec, Lamoles, Lamokamen, Lamskala, Skalodrť, Třiocel, Drobimosaz, Kovolam, Kutihrášek*[5]

poľské: *Wyrwibuk, Wyrwidąb, Wyrwisosna, Wyrwijedlica, Wydrzydąb, Rozdziradąb, Waligóra, Rozwaligóra, Zawaligóra, Kruszyskala, Rozedrzyskala, Zawalidroga, Toczygroszek*[6]

ukrajinské (zakarpatské): *Kryvychašča* (krivé stromy vyrovnával a rovné krivil), *Sučykamiň* (drvil skaly na prach)[7]

---

[1] POLÍVKA, J.: Súpis slovenských rozprávok. 1. Martin 1923, s. 263—335.

[2] DOBŠINSKÝ, P.: Prostonárodné slovenské povesti. 1. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1958, s. 149—169. — Podľa iného spracovania tento hrdina (bez mena) „buky trhal a na kolene lámal", podľa ďalšieho „za sedem rokou mater cicau a taki mocní bou, že največú jedľu vitrhou a potom ju vrchoucom do zemi zapichou (POLÍVKA, J.: op. cit., s. 303).

[3] DOBŠINSKÝ, P.: op. cit., zv. 2., s. 468 (v poznámkach).

[4] SIROVÁTKA, O.: K poměru slovenské a české pohádkové tradice. Slovenský národopis, *14,* 1966, s. 361—377; HORÁLEK, K.: K národní specifice lidových pohádek. Slovenský národopis, *16,* 1968, s. 227—248 (244).

[5] TILLE, V.: Soupis českých pohádek. Díl 2. Sv. 1. Praha, Česká akademie věd a umění 1934, s. 387—437 (Princezny v podzemí, porov. s. 416, 419, 430, 432—433); Díl 2. Sv. 2. 1937, s. 499.

[6] KRZYŻANOWSKI, J.: Polska bajka ludowa w układzie systematycznym. T. 1. Wrocław—Warszawa—Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnicto PAN 1962, s. 84—86.

[7] KALYN, A.: Zakarpatśke kazky. Užgorod, Zakarpatśke oblasne vydavnyctvo 1955, 212 s. (v rozprávke Ivan — korovyn syn, s. 41—48).

ruské: *Vertodub* (vytrhával duby s koreňmi), *Vernidub, Vertogor* (vrchy vyvracal), *Vernigora, Pokatigorošek*[8]

Typovo sa k menám uvedených rozprávkových silákov pripájajú mená *Popolvár* (z *Popoláľ*, lebo sa iba za pecou v popole váľal, porov. *peciváľ*), *Kovlad* (*Kovovlad*), *Zemotras, Vševed.*[9]

Tieto zložené mená rozprávkových hrdinov vznikli podľa modelov starých zložených osobných mien typu *Boleslav, Kazimír, Treboded*[10], resp. podľa starobylých pomenovaní zamestnania, napr. **voderad* (osadný názov *Voderady* „osada obyvateľov starajúcich sa o vodné toky, o priechody, brody, o budovanie kanálov a pod."), **vozokan* (*Vozokany* „osada poddanských povozníkov")[11], **brezolup* (*Brezolupy*), *koželuh, zlatokop, svetlonos, zlodej* (čes. *kolouděj* = kolár). Na porovnanie možno uviesť ďalšie zložené slová tohto typu, napr. *psovod, pivovar, bôlhoj, kostival, kostižer*, prezývky a priezviská, ako sú *Valihrach, Valehrach, Parikrupa, Stavinoha, Kosinoha, Oštinoha, Kypikaša, Dusipivo* a pod.

Jedným z najstarších spomedzi uvedených mien rozprávkových hrdinov je meno *Lomidrevo*, zložené zo základu pochádzajúceho zo slovesa *lomiť* „lámať" a zo slova *drevo* „strom". Slovo *drevo* s významom „strom" súčasná slovenčina nepozná. Zo staršej slovenčiny z predspisovného obdobia (16.—18. stor.) však možno uviesť z rozličných štýlových vrstiev dostačujúce množstvo dokladov, napr. *dub — drevo, ktere žalud nese; hrebičky jsu ovotce jednoho dreva in India; z každeho dreva rajskeho jez, ale z dreva umeni dobreho i zleho nejez; sedlak z jednym zatnutim drevo nezvaluje; ubohy človek drewo zotne*

---

[8] AFANASIEV, A. N.: Narodnyje russkije skazki. T. 1.—2. Moskva, Akademija 1936—1938 (v rozprávkach Veďma i solnceva sestra s. 151—153, Pokatigorošek s. 278—288).

[9] Iné typy predstavujú mená *Laktibrada* (*Loktibrada, Loktibradák*), *Knochtavták, Hadogašpar, Groškráľ, Kaukoňkráľ* (*Kaukoň kráľ, Kakan kráľ*), *Kompitkráľ* (*Kompit kráľ*), *Červenkráľ, Svenčigazda* (*Svenči gazda*), *Vašbarát*, ženské mená *Zlatovláska, Žltovláska, Láskykvet* a *Vnocipekná*, ako aj mená psov *Ďalekohľad, Ďalekosluch.* Porov. DOBŠINSKÝ, P.: op. cit.

[10] MAJTÁN, M.: Najstaršie slovenské vlastné mená. In: Studia Academica Slovaca. *5.* Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1976, s. 195—207; MAJTÁN, M.: Dedičstvo praslovančiny v najstarších slovenských vlastných menách. In: Jazykovedné štúdie. *14.* Red. J. Ružička. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1977, s. 193—206.

[11] KRAJČOVIČ, R.: K etymológii slovenského názvu *Voderady*. Onomastica, *3*, 1957 (Krakov), s. 88—92; KRAJČOVIČ, R.: Pokus o výklad osadných názvov typu *Vozokany*. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. *16* (A). Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, s. 83—87.

ku spaleni; dve dreva sťal v Rakytine. V mene *Lomidrevo* je teda doložený starobylý, v minulosti celoslovanský význam slova *drevo,* doložený napr. v rus. *derevo* „strom" i „drevo (ako materiál)", *drova* „(palivové) drevo". Slovo *strom,* známe zo súčasnej češtiny, slovenčiny a lužickej srbčiny, je novšie.

V menách *Skalimej, Zelezimej, Mejskala, Mejželezo, Mejolovo* je základ pochádzajúci zo slovesa *mäť* (<męti) „mädliť, húžvať, miesiť" (porov. varianty tohto mena *Miesiželezo, Hužvár*), ktoré sa v súčasnej spisovnej slovenčine hodnotí ako knižné, ale je známe z viacerých stredoslovenských nárečí (napr. *má omätú nohu od topánky).*

Všetky spomenuté mená sú zložené zo slovesného a z menného (zámenného) základu. Možno ich rozdeliť na dve skupiny:

Lomidrevo
Valibuk
Valihora
Valivrch
Kopivrch
Mejskala
Mejželezo
Mejolovo
Miesiželezo

Skalimej
Zelezimej/Železomej
Popolvár (<Popolváľ)
Kovovlad/Kovlad
Zemotras
Vševed

Ako sme už ukázali, sú to mená veľmi staré a utvorené podľa modelu starých zložených slovanských osobných mien, zložených pomenovaní zamestnania a ďalších zložených podstatných mien. Rovnako sú utvorené mená rozprávkových hrdinov tohto typu aj v iných slovanských jazykoch. Za zmienku stojí to, že takmer všetky mená tohto typu v českých rozprávkach sú z Moravy, z valašských a z horáckych nárečí.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

O názvoch kysličky v slovenčine

ANTON HABOVŠTIAK

Jedna zo všeobecne známych a na celom Slovensku rozšírených rastlín je aj *kyslička* (Oxalis acetosella L.). Je to šťavnatá, ďateline podobná lesná rastlina s kyslou príchuťou, so srdcovitými listami, pokrytými na ich rube riedkymi chlpmi. Rastie na vlhkých, tônistých a humóznych miestach, najmä v listnatých, miešaných a ihličnatých

lesoch. Na Slovensku aj inde bola už dávnejšie známa v ľudovom lekárstve ako liečivá rastlina. Používala sa na prípravu kyseliny mravčej, vo farbiarstve ako čistiaci prostriedok a zúžitkúvala sa aj pri príprave nápojov, polievok a šalátov (Májovský — Krejča, 1965, s. 304).

Tak ako pre iné liečivé rastliny je často príznačná bohatá lexikálna diferenciácia, ani kyslička nie je v tomto smere výnimkou. Pre bohatú jazykovozemepisnú variabilnosť, ako aj pre niektoré osobitnosti súvisiace s motiváciou jednotlivých názvov a pre ich osobitný vzťah k slovnej zásobe spisovného jazyka všimneme si názvy tejto rastliny podrobnejšie.

Pri výskumoch pre lexikálnu časť Atlasu slovenského jazyka podľa Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II v r. 1965—1971 sme zistili, že pre väčšinu slovenských nárečí sú charakteristické zväčša dvojslovné názvy v podobe združeného pomenovania.

I. Najrozšírenejšie názvy na pomenovanie kysličky sú spojenia podstatných mien *kapusta, ďatelina, šťava (štiav)* s tvarmi prídavného mena *zajačí.* Sú to názvy:

1. *zajačia (zajačá, zajacá, zajäčá, zajašá, zajačkova, zajačikova, zajacová) kapusta,* jednotlivo aj *zajačia kapusnica* a *kapusnička; kapustička;*

2. *zajačia ďatelina (dzacelina, zacelina, jatelina, gatelina, gätelina, getelina; jatelinka* a *gätelinka); trojka; komanica, komanička; koničina* i *koničinka;*

3. *zajačia šťava (ščava, ščaba, štiava)* a *zajačí štiav (šťáu, ščiav, šťáf, štial, šťál, ščál); šťavel (ščavel); šťavina, štiavnička, šťavík.*

Spojenia tohto prídavného mena s inými podstatnými menami sú už zriedkavejšie. Zaznamenali sme iba spojenia *zajačia tráva, šoška, kvašnina, kvaślinka; zajačí lístok, šalát, mliečˇ* a *zub;* jednotlivo je známy aj jednoslovný názov *zajačka.*

II. Používajú sa však aj (zväčša dvojslovné) názvy utvorené od niekoľkých iných podstatných a prídavných mien. Rozšírené sú spojenia so slovami:

1. *ďatelinka: kislá ďatelina (ďatelinka), kisiá jatelina, kisela* i *kiselková jatelinka, planá jatelina, divá (dzivá) ďatelina (getelina), dzivá komanica, biela (biiá) datelinka (jatelinka), smradľavá ďatelina;*

2. *štiav: konský štiav, konská ščava (ščaba), kukučkina šťava, vtáčia šťava (ptáča ščava), kohútí štiav;*

3. *kapusta: kukučkina* i *kukučia kapusta, žabia* i *zverčia kapusta.*

4. Z iných združených pomenovaní sú v slovenských nárečiach ešte známe *planá gombačka, divá mrkev, kvašná trava, konska kvasnička, vtáčia šoška (šoiška), ťaťa kvašnina, diví kiseľ.*

III. Z geografického hľadiska tieto názvy neutvárajú pevne ohra-

ničené oblasti. Možno však konštatovať, že najrozšírenejšie pomenovanie *zajačia kapusta* je príznačné pre väčšinu stredoslovenských nárečí, bývalú Trenčiansku stolicu a časť východoslovenského územia. Spojenia *zajačia šťava* a *konský štiav* sú známe na Horehroní, v Gemeri, na Spiši i v časti Šariša. Spojenie so slovom *ďatelina* sa vyskytuje v Turci, jednotlivo na Orave, v Tekove, Honte a Novohrade.

Pri výskume sa zistili aj jednoslovné názvy. Z nich je najznámejšia *kisličkа*, zriedkavejšia býva *kiselica, kiseličkа, kiselka (kisejka), kiseličkа*. Tieto názvy sú známe najmä v južnej časti západoslovenských nárečí. Na okolí Topoľčian sa rozšíril *koništial (konišťál, konišťár)*, v Zemplíne a Užskej stolici *kvašnina, kvašnica, kvasničkа*.

Ako jednoslovné názvy na pomenovanie kysličky získali explorátori ešte názvy *štiav (šťál), šťavel, šťavík; kukučkа; žemličkа; kapustičkа, šošкa (šóška)*. Tieto názvy sa však vyskytujú sporadicky. Údaje sa získali iba z jednotlivých dedín, preto ani neutvárajú súvislú oblasť.

Získaný nárečový materiál zreteľne svedčí o tom, že na celom území Slovenska sa používajú iba domáce názvy, resp. slová utvorené od slov domácej proveniencie. Cudzieho pôvodu je len *šoškа* (z maď. *sóska* = šťaveľ), známa jednotlivo na južnej oblasti Slovenska.

IV. Pomenovania kysličky (združené pomenovania, ako aj jednoslovné názvy) sú — ako vidno — pestré. Ich jednotlivé podoby poukazujú na rozmanitú motiváciu pri ich utváraní. Z rozboru týchto pomenovaní vyplýva, že táto ustavične zelená a krehká rastlina vraj „slúži ako potrava pre zvieratá". Pripomínajú to združené pomenovania s prídavnými menami *zajačia (zajačkova) kapusta, ďatelina, šťava; konský, vtáčí, zajačí, kohútí štiav* (i jednoslovný názov *koništial < konský štiav), kukučkina, kukučia, žabia* a *zverčia kapusta, konská kvasničkа, vtáčia kvašnina*. Na poľný (lesný) charakter upozorňujú pomenovania *divá mrkev, diví kiseľ, planá gombačkа*.

Na pomenovanie sa však využívajú aj iné vlastnosti tejto lesnej rastliny, najmä pre ňu príznačná kyslá chuť. Svedčia o tom spojenia so slovami *kapusta* (názov *kapusta* označuje najmä kyslú kapustu), *kislá, kiselá* i *kiselkavá ďatelina (jatelina)*, i jednoslovné názvy ako *kisličkа (kiselka, kiselica), kvaśnica, kvaśnina (kvaśna trava;* východoslovenské slovo *kvaśni* sa používa vo význame „kyslý"), slová *štiav, šťava* a ich obmeny.

Názvy v podobe združených pomenovaní so slovom *ďatelina (ďatelinka, koničina, trojka)* sa utvorili na základe podobnosti kysličky *(Oxalis)* s ďatelinou *(Trifolium)*, ktorá rastie na lúkach a ktorá sa pestuje aj ako krmovina pre statok.

V. Materiál zo slovenských nárečí ukazuje, že z geografického hľadiska najrozšírenejšie názvy do spisovného jazyka neprenikli, lebo

ako spisovný výraz a zároveň ako odborný termín sa v slovenčine ustálil jednoslovný názov kyslička. Doklady na túto podobu sú však zo slovenských nárečí zriedkavé a vyskytujú sa skôr iba jednotlivo, nie na súvislej zemepisnej oblasti. Na toto slovo a jeho slovotvorné obmeny je najviac dokladov v južnej oblasti západoslovenských nárečí. A predsa sa toto slovo stalo aj odborným termínom. Príčin je viac. Teória a prax ustaľovania odborných termínov ukázala, že pre potreby praxe sú najvyhovujúcejšie jednoslovné názvy, a to aj v botanike, hoci v nárečiach sa názvy v podobe združených pomenovaní využívali veľmi často v tomto významovom okruhu, častejšie ako v iných. Pri voľbe termínu pre pisovný jazyk sa tu uplatnila zásada krátkosti (stručnosti) termínu a napokon aj kritérium motivačnej zreteľnosti (Masár, 1976, s. 18, 24).

Možno ešte spomenúť, že názov *kyslička* sa dostáva do odbornej literatúry pomerne neskoro, až začiatkom štyridsiatych rokov (Buffa, 1974, s. 318); zo staršej literatúry je málo známy. Ako záväzný, odborný termín sa začína používať najmä v Slovenskej botanickej nomenklatúre (1954, s. 92).

Názvy *zajačia kapusta* i *zajačia ďatelinka* sú však v hovorenej podobe spisovného jzyka dobre známe a využívajú sa dakedy aj v krásnej literatúre. Ako odborný termín na pomenovanie kysličky *(Oxalis)* ich však nemôžeme používať.

Názov *kyslička* svedčí o tom, že pri ustaľovaní odbornej terminológie nerozhodovalo iba geografické rozšírenie istého slova, ale že sa pri výbere odborného termínu prizeralo aj na iné okolnosti.

Napokon možno ešte dodať, že bohatá skupina názvov kysličky *(Oxalis)* v slovenských nárečiach súvisí s celkovým charakterom tejto rastliny. Liečivé i škodlivé rastliny, ako aj rastliny, ktoré ľud využíval na rozmanité ciele, napr. v ľudových spôsoboch liečenia alebo aj mágii, zvyčajne sa vyznačujú výraznou lexikálnou členitosťou. Kyslička patrí k tomuto druhu rastlín.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BUFFA, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. K histórii slovenského odborného slovníka. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972. 428 s.

Dotazník pre výskum slovenských nárečí II. Lexikálnu časť zostavil A. Habovštiak. Bratislava, SAV 1964 (rozmn.).

MÁJOVSKÝ, J. — KREJČA, J.: Rastliny lesov. I. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1965. 387 s.

MASÁR, I.: O kritériu systémovosti v terminológii. Aktuálne problémy lingvistickej terminológie. Zborník materiálov zo zasadnutia Komisie pre lingvistickú terminológiu pri Medzinárodnom komitéte slavistov. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1976, s. 17—26.

Slovenská botanická nomenklatúra. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1974. 227 s.

ROZLIČNOSTI

Stornovať — nedok. stornúvať

Istý pracovník Východoslovenských železiarní v Košiciach nám napísal, že v administratívnej praxi často používajú výraz *storno*, ako aj s ním súvisiace sloveso *stornovať*. No keď majú istému podniku oznámiť, že rušia svoje objednávky (t. j. v prítomnom čase), nevidí sa im sloveso *stornovať* vhodné (napr. vo vyjadrení *Stornujeme naše objednávky číslo to a to*), lebo jeho dej sa vzťahuje na budúcnosť. Preto by potrebovali sloveso, ktoré by túto činnosť vyjadrovalo v prítomnosti. Pisateľ listu kladie otázku, či by to nemohla byť — analogicky podľa dvojice *zrušiť — rušiť* — podoba *tornovať*.

Mienku pisateľa o deji slovesa *stornovať* potvrdzuje z odborných príručiek Slovník slovenského jazyka, v ktorom sa sloveso *stornovať* (porov. IV. zv., 1964, s. 264) označuje ako dokonavé. To značí, že jeho dej je obmedzený na najmenšiu možnú mieru a tvar prítomníka vyjadruje budúci dej, tak ako je to bežné pri domácich slovesách typu *napísať — napíšem, spustiť — spustím, prísť — prídem*. Takéto jednoznačné zaradenie slovesa utvoreného z prevzatého základu (v danom prípade je základom časť *storno-*) medzi dokonavé slovesá je v spisovnej slovenčine skôr výnimkou ako pravidlom. Bežné je, že takto utvorené slovesá sú v slovenčine obojvidové, napr. *syntetizovať, typizovať, galvanizovať, falzifikovať, kategorizovať, katalogizovať*, pričom si najčastejšie pri nich uvedomujeme nedokonavosť ich deja; dokonavosť výraznejšie vystupuje v minulom čase (napr. *falzifikoval dokumenty; svoje výskumy syntetizoval v diele...*) alebo v trpnom príčastí (napr. *typizovaný výrobok, galvanizované železo, falzifikovaná listina*). Iba menšia časť slovies utvorených z prevzatých základov sa v slovenčine zaraďuje medzi dokonavé, napr. *demaskovať, deportovať, dezignovať* (pri týchto slovesách sa pravdepodobne uvedomuje ako predpona časť *de-*, ktorá zodpovedá často slovenskej predpone *od-*, porov. napr. podobu *odmaskovať*).

Pri slovese *stornovať*, pravdaže, nejde o predponu *s-*, lebo — ako sme

už povedali — jeho základom je slovo *storno,* ktoré je talianskeho pôvodu. Keďže sa však dej slovesa *stornovať* chápe ako dokonavý, je pravdepodobné, že sa toto sloveso priraďuje vo vedomí Slovákov k takým slovesám, ako sú *sformovať, sformalizovať, sfilmovať, sfanatizovať, spopularizovať, spropagovať, sportrétovať,* ktorých dokonavosť jednoznačne signalizuje slovenská predpona *s-* tak ako v domácich slovesách *spracovať, skriviť, skosiť, stíšiť* a ďalších (o takomto formálnom stotožnení slovesa *stornovať* s predponovými slovesami typu *sformovať* svedčí napokon aj pisateľom uvádzaná nejestvujúca zdanlivo bezpredponová podoba *tornovať*).

Keďže sa dej slovesa *stornovať* uvedomuje ako dokonavý a vyjadrovacia potreba si vynucuje sloveso s nedokonavým dejom, treba z dokonavého slovesa príslušným slovotvorným postupom utvoriť nedokonavé sloveso. Analogicky podľa dvojíc *demaskovať* (dok.) — *demaskúvať* (nedok.), *dešifrovať* (dok.) — *dešifrúvať* (nedok.), *demontovať* (dok.) — *demontúvať* (nedok.), *predimenzovať* (dok.) — *predimenzúvať* (nedok.), *prediskutovať* (dok.) — *prediskutúvať* (nedok.) môžeme príponou *-úvať* utvoriť z dokonavej podoby *stornovať* nedokonavú podobu *stornúvať.* Ak povieme, že *stornúvame naše objednávky číslo to a to,* jednoznačne ide o prítomný čas. Podoba *stornúvať* plní funkciu nedokonavej podoby slovesa *stornovať* veľmi presne, hoci potenciálne má aj opakovací význam. Vo vidovom systéme slovenčiny však podoba *stornúvať* — a podobne ani ostatné uvedené podoby slovies s príponou *-úvať* — nefunguje ako opakovacia takisto, ako nemajú platnosť opakovacích napr. ani podoby *spracúvať* (vo vzťahu k dokonavému *spracovať*) alebo *vymenúvať* (vo vzťahu k dokonavému *vymenovať*). Vo všetkých týchto prípadoch ide o dvojice slovies utvorené na základe protikladu dokonavého a nedokonavého slovesného vidu. Prípona *-úvať* slúži síce aj na tvorenie opakovacích slovies, ako sú *kupúvať, hodúvať, letúvať,* ale tie sa tvoria z nedokonavých slovies *kupovať, hodovať, letovať,* nie sú teda vidovým náprotivkom dokonavých slovies, ako je to pri podobe *spracovať.*

Na vyjadrenie nedokonavého vidu, pravdaže, nemožno použiť nejestvujúcu a nepriezračnú (nezrozumiteľnú) podobu *tornovať,* ktorú spomína pisateľ.

Napokon sa žiada dodať, že na vyjadrenie významu, ktorý má sloveso *stornúvať,* možno vhodne upotrebiť aj nedokonavé podoby domácich slovies *rušiť* alebo *odvolávať: rušíme (odvolávame) naše objednávky číslo ...* Vyjadríme sa tak celkom jednoznačne a navyše aj všeobecne zrozumiteľne. Odporúčame teda aj v administratívnej praxi používať radšej všeobecne zrozumiteľné a vžité domáce slovesá *rušiť* alebo *odvolávať* (objednávky a pod.).

J. Kačala

Zoo — rod a skloňovanie

Z poradenskej praxe máme skúsenosti, že sa žiadajú podrobnejšie informácie o podstatnom mene *zoo,* najmä o jeho rodovom zaradení a možnosti skloňovania.

Možno predpokladať, že informácie o rodovom zaradení a skloňovaní hovorového podstatného mena *zoo* vo význame „zoologická záhrada" bude záujemca hľadať najprv v Pravidlách slovenského pravopisu ako najbežnejšie používanej jazykovej príručke; tu sa však slovo *zoo* neuvádza. Je zaznačené iba v Slovníku slovenského jazyka a v slovníkoch cudzích slov. Okrem toho o slove *zoo* písal L. Dvonč v časopise Slovenská reč (*29,* 1964, s. 187 a n.). Lenže informácie v týchto prameňoch nie sú jednotné. V Slovníku slovenského jazyka (V, 1965) je heslo *zoo* spracované takto: *zoo, zoa* str. i *zoo* neskl. ž. i str. Takýmto spracovaním sa dávajú dvojaké možnosti používania: 1. pri slove *zoo* sa naznačuje možnosť skloňovania v strednom rode podľa vzoru *mesto* tým, že sa uvádza 2. pád jednotného čísla; 2. slovo *zoo* je nesklonné podstatné meno ženského alebo stredného rodu (t. j. pri gramatickej zhode podmieňujúce ženský alebo stredný rodový tvar podradeného slova, napr. prídavného mena alebo slovesného tvaru: *bratislavské zoo, v bojnickej zoo, zoo bolo zatvorené).* Často používaný Malý slovník cudzích slov (Šalingová—Šaling—Peter, 1965) uvádza slovo *zoo* ako nesklonné a stredného rodu, najnovší Slovník cudzích slov (Ivanová-Šalingová—Maníková, 1979) uvádza už aj tvar *zoa.* L. Dvonč v Slovenskej reči hodnotí slovo *zoo* ako nesklonné podstatné meno iba ženského rodu a uvádza na to aj 5 presvedčivých dokladov. Vychádza z predpokladu, že ženský rod podstatného mena *zoo* sa zachováva zo združeného pomenovania *zoologická záhrada,* resp. zachováva sa rod podstatného mena *záhrada* ako základného, určeného členom spojenia *zoologická záhrada.* Ďalej zisťuje, že pre skloňovanie podstatného mena *zoo* niet v systéme ženských podstatných mien opory, preto ostáva nesklonné.

Toto konštatovanie je správne, ale nie úplné v tom zmysle, že slovo *zoo* môže mať, a to oprávnene, aj stredný rod. Fakt, že sa podstatné meno *zoo* používa aj (ak berieme do úvahy uvádzané slovníky, možno povedať, že vlastne častejšie) v strednom rode, je odôvodnený tým, že slovo *zoo* je zakončené na samohlásku *-o,* ktorá je rodovo silnou priponou v strednom rode. Zaraďuje sa tak do skupiny prevzatých slov zakončených na *-o,* pred ktorým predchádza samohláska. Napr. *kakao, malcao, rodeo, trio, duo, štúdio, rádio.* Preto možno pozorovať tendenciu, že sa podstatné meno *zoo* aspoň v niektorých pádoch začína najmä v hovorených prejavoch skloňovať. Pri zaradení k ženským

podstatným menám nemá pre skloňovanie oporu, preto ako ženské podstatné meno môže byť iba nesklonné.

Ako je to s možnosťou skloňovania podstatného mena *zoo* v strednom rode. Túto možnosť totiž naznačuje Slovník slovenského jazyka uvádzaním druhého pádu jednotného čísla bez akejkoľvek obmedzujúcej poznámky. Z praxe však vieme, že na rozdiel od podstatných mien stredného rodu typu *kakao, rodeo* ap. sa pri slove *zoo* nevyužíva celá paradigma, hoci by to bolo teoreticky možné. V lexikálnom archíve Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV je prekvapujúco málo dokladov na toto inak dosť frekventované slovo (iba 3) a podľa nich teda ani nemožno usudzovať, aká je skutočná frekvencia rodového zaradenia a pádových tvarov slova *zoo.* Musíme vychádzať z vlastného jazykového povedomia a pozorovania úzu a konštatovať, že frekvencia pádových prípon je nízka, že sa teda slovo *zoo* skloňuje zriedka, aj to iba v niektorých pádoch. Používa sa pravdepodobne iba 2. pád jednotného čísla *(ideme do zoa)* a 7. pád jednotného čísla *(za bratislavským zoom vzniká nová výstavba).* Pravda je, že *zoo* je hovorové slovo a najmä v písaných prejavoch sa používa predovšetkým názov *zoologická záhrada* alebo sa slovo *zoo* neskloňuje.

Možno uzavrieť, že gramatická charakteristika hovorového podstatného mena *zoo,* ako je uvedená v Slovníku slovenského jazyka, zodpovedá skutočnému úzu, ale s istým obmedzením. Uvedením 2. pádu jednotného čísla sa tu naznačuje možnosť skloňovania vo všetkých pádoch a v obidvoch číslach, resp. sa nevylučuje. V skutočnosti sa však všetky pádové tvary nevyužívajú, sú zriedkavé, ba možno povedať, že najmä v množnom čísle by ich používanie znelo násilne, nezvyčajne a nezapadalo by do spisovného prejavu.

E. Smiešková

Nakládka, nie nákladka

Výrazný rozvoj slovnej zásoby spisovnej slovenčiny spôsobuje, že sa do používania dostávajú i také slová, ktoré ešte nezaznamenávajú jazykové príručky. Nečudo, že sa podaktoré z nich objavujú i v nenáležitej podobe. Všimli sme si to pri slove *nákladka* použitom v textoch: *Nákladka bez väčších výkyvov* (Pravda, 22. 8. 1979) a *Príklady úspešných podnikov vo vykládke i nákladke tovaru* (tamže, 15. 12. 1979).

Názvy dejov utvorené od nedokonavých slovies príponou *-ka* si spravidla ponechávajú kvalitu slovotvorného základu. Takto sa utvorili napr. slová *dochádzka, obchádzka, prechádzka, vychádzka; donáška, prenáška, znáška; prihrávka, rozohrávka, nahrávka; narážka, porážka, urážka, zrážka; okopávka, prekopávka, vykopávka* a i. Významovým

posunom vznikli aj pomenovania vecí, ako napr. *objednávka, obliečka, poukážka, prihláška, subdodávka, zarážka,* utvorené rovnakým slovotvorným postupom. Iba názvy vecí bez odtienku dejovosti mávajú dlhé predpony: *nálepka, priehradka, príchytka, zápražka, zástrčka,* ale ani tie nie dôsledne, napr. *zarážka, obálka.* Názvy vecí sa najčastejšie tvoria od dokonavých slovies a pri odvodzovaní sa krátia dlhé samohlásky slovotvorného základu, ako napr. v slovách *návratka* (od *navrátiť*) alebo *výšivka* (od nedokonavého slovesa *vyšívať*). Lež ak je v slovotvornom základe dvojhláska, upúšťa sa od krátenia a deriváty nadobúdajú takéto podoby: *nádievka, námietka, nátierka, zámienka, zásielka, závierka,* prípadne vznikajú dublety: *návlečka/návliečka.*

I slovo *nakládka* je pomenovanie deja a jeho synonymom je slovesné podstatné meno *nakladanie.* Utvorené je však zo základu s krátkými samohláskami, zo slovesa *nakladať.* Dĺženie v ňom je zhodné s dĺžením v odborných termínoch utvorených od slovesného základu *-klad-ať.* Slovník slovenského jazyka zaznamenáva tieto deriváty: *vykládka* (V, 233), *skládka* (IV, 80), *prekládka* (III, 468), *prikládka* (III, 563), *pokládka* (III, 188) a *obkládka* (II, 422). No iba slovo *prekládka* sa dostalo do Pravidiel slovenského pravopisu a do Oravcovej a Lacovej Príručky slovenského pravopisu pre školy. Slovo *nakládka* sa v čeľadi uvedených odvodenín vidí celkom systémové.

Rozdielne dĺženie hlások je spojené s rozlišovaním významu slov dvojice *skládka* (skladanie tovaru i zložený tovar) a *skladka* (záhyb, riasa na látke), *vyrážka* (vriedok) *a výražka* (druh múky). Rodové rozlíšenie sprevádza dvojice *obkládka* (obkladanie) a *obkladok* (malý obklad), *navážka* (navážanie i to, čo sa navozilo) a *návažok* (odvážené množstvo). Analogicky rozlišujeme význam slova *nakládka* (nakladanie) a *nákladok* (výdavok).

Podoby *nakládka* a *vykládka* nachádzame i v písomnostiach podnikov využívajúcich železničnú dopravu. Aj v rozhlasových vysielaniach sme postrehli ich výslovnosť v súhlase s týmto zaznačovaním. A tak nám ostáva už len na záver konštatovať, že obidve odvodeniny s protikladným významom treba písať a vyslovovať s dlhou samohláskou v druhej slabike, teda: *nakládka, vykládka* (obdobne ako *prekládka, skládka, prikládka, pokládka, obkládka*).

F. Sabol

Prvosienka

Keď príde pani Jar a poodomkýna všetky zámky, ktoré mráz zakoval snehom a ľadom, potratí po lúkach svoje zlaté kľúče. Deti ich nájdu prvé a volajú ich prvosienkami. Tak začína poetické rozprá-

vanie o prvosienkach Mária Haštová vo svojej poslednej knižke pre deti Keď pôjdeš lúkami (Bratislava, Mladé letá 1978).

Prvosienka jarná (Primula veris L.) patrí medzi naše najznámejšie kvety. Od raného stredoveku ju však zbierali a používali aj ako liečivú rastlinu, najmä pri ochorení kĺbov a pri liečení mŕtvice.

V staršom období aj v súčasných slovenských nárečiach má prvosienka väčšie množstvo mien. Starými domácimi názvami sú *prvosienka, kaška* a *kropáčik.*

Odborné a pre spisovný jazyk záväzné je pomenovanie *prvosienka,* ktoré má oporu aj v iných slovanských jazykoch. Súvisí s výrazmi *prvesnie, prvesňa, prvieseň, prvoseň,* ktorými sa miestami v slovenských nárečiach označuje jar, presnejšie povedané skorá jar, prvá vesna. Rastlina sa zjavuje skoro zjari, z našich liečivých rastlín najskôr. Okrem spisovnej podoby *prvosienka* poznáme varianty *prvosenka* a *prvosna* a sémanticky blízke pomenovania *prvienka* a *prvnička.*

Na strednom Slovensku sú rozšírené názvy *kaška, káška, gaška, kašička, kaštička, kačička.* Zvyčajne sa pokladajú za významovo nezreteľné, hoci nie je nelogická predstava, že primárny bol názov *kačička* motivovaný žltou farbou kvetu, ktorá sa porovnávala s farbou mladých kačíčat.

V západoslovenských nárečiach sa vyskytujú názvy *kropáč, kropáček, kropáčik, kropáčkové korenie,* ktoré byľ s korunou kvetov porovnávajú s kropidlom krhly, kropáča. Paralely týchto mien nachádzame aj v priľahlých východomoravských nárečiach.

Knižného tzv. herbárového pôvodu sú mená *mrtvičná zelina, mrtvičná zelinka, šľaková zelina, dnová zelina, bylina svätého Petra* a *kľúče svätého Petra,* ktoré vznikli prekladaním (kalkovaním) latinských názvov používaných v stredovekých herbároch. Z týchto mien zľudoveli a do dnešných čias sa vo väčšej miere uchovali iba pomenovania typu *Petrov kľúč, peterkľúč, bohove kľúče, pánbove kľúčky, kľúč, kľúčiky,* podporované v minulosti všeobecne rozšírenou poverou, že rastlina má magickú moc a otvára cestu ku skrytým pokladom. Dnes sa tieto názvy chápu skôr symbolicky, že totiž prvosienka je kľúčom k jari.

Vzácnejšie sa vyskytujúce názvy *bukvica, bukovica, bukva* boli na rastlinu prenesené na základe jej podobnosti s inou, voľakedy veľmi známou liečivou rastlinou *bukvicou lekárskou (Betonica officinalis L.),* ktorá kvitne červenkastým kvetom. Tento diferenčný znak vyjadruje dvojslovné pomenovanie prvosienky *biela bukvica.*

Názvy *podlieska, podlieška, podlistka* napovedajú, že rastlinu možno nájsť aj v tienistých hájoch a pri krajoch hôr, napr. pod lieskami. Okrem prvosienky sa tak na Slovensku pomenúvajú aj iné druhy jarných kvetín, najmä *pečeňovník trojlaločný (Hepatica nobilis MILL.).*

Bližšie neurčiteľné pomenovanie *kadrlka* poukazuje na prevzatie z nemčiny.

Z latinčiny novšie prevzaté názvy *primulka* a *aurikula* označujú najmä nízke a okrasné druhy pestované s obľubou v záhradkách.

M. Majtánová

SPRÁVY A POSUDKY

O jazykovej kultúre v Divadle pre deti a mládež (Trnava)

Pozornosť, ktorú od divadelnej sezóny 1974/75 venujeme úrovni jazykovej kultúry v slovenských profesionálnych divadlách, sa v minulom roku (1979) obrátila na *Divadlo pre deti a mládež v Trnave.*

Podľa dohovoru s vedením divadla poverený pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (G. Horák) sledoval s výskumným cieľom tieto štyri predstavenia v Trnave: 1. W. Shakespeare, *Búrka* — preklad Alexandra Ruppeldtová, úprava M. Čibenková (19. septembra), 2. scénická montáž Ondreja Šulaja *Epizóda* (20. septembra), 3. Táňa Lucká, *Čertoviny* (21. septembra) a 4. N. V. Gogoľ, *Revízor* — preklad Dana Lehutová (26. septembra). Svoje pozorovania a záznamy si G. Horák doplnil v Bratislave (28. októbra) na predstavení Miroslavy Čibenkovej *Charlie* a znova v Trnave (8. novembra) na predstavení hry Alexandra Vampilova *Rozlúčka v júni* — preklad Anton Kret. Referát o zisteniach získaných pri študijnom čítaní textov prvých štyroch hier a o výslovnostných a prednesových prvkoch zachytených sluchovým sledovaním ústnych scénických prejavov všetkých hier podal na schôdzke s členmi súboru dňa 13. novembra.

Zovšeobecňujúce poznámky o textoch sa týkali jednak nefunkčných odchýlok od spoločensky prijatej jazykovej normy, na ktoré prakticky orientovaná časť slovenskej jazykovedy už niekoľkonásobne upozorňovala, a jednak takých kladných jazykových a štylistických prvkov, čo z hľadiska poslania divadla pre deti a mládež môžu pri rozvíjaní jazykového povedomia mladého percipienta vyvolať osobitnú pozornosť.

Z prvého okruhu vyberáme niekoľko upozornení. — Mal by sa dodržiavať zaužívaný význam a ním daný výber slova do príslušného kontextu, napr. Teta: *A sochy? Kde ste ich podeli? Však ste ich ukradli, vy darebáci? (vy naničhodníci)* (*Čertoviny,* 18). Podobne treba rešpektovať ustálenú podobu frazeologických jednotiek, napr. Gonzalo: *Pri vašom zmysle pre humor som pre vás ako psovi malina (ako psovi mucha)* (Búrka, 19). — Pozornejšie treba v rámci významu slovies rozlišovať ich väzbu, napr. Drak: *Tak mi ju dáš za ženu?* Kráľ: *Dám, nedám, to záleží od teba (to závisí od teba).* (Čertoviny, 31) — V spisovnej slovenčine sa ustálili väzby *závisieť od* + genitív, ale *záležať na* + lokál; slovesá *závisieť* a *záležať* sa nemajú zamieňať.

V sústave slovesných tvarov majú v spisovnej slovenčine tvary minulého kondicionálu funkčne oprávnené miesto; nie je správne, keď sa zanedbávajú. Ich náhradou za tvary prítomného kondicionálu sa narúša (ba mení) časová platnosť deja, napr. Stephano: *Prestaň, Trinculo, všetci z lode sa utopili, inak by sme ich už museli nájsť (boli museli nájsť), alebo aspoň počuť.* (Búrka, 31) Alebo ešte výraznejší príklad — Alonso: *Keby tá svadba radšej nikdy nebola. Neboli by sme teraz tu, nebol by som stratil syna, moju úbohú dcéru už asi tiež nikdy neuvidím.* (Búrka, 17) — Z kontextu vychodí, že sa v prvej vete mal použiť tvar minulého kondicionálu, teda *Keby tá svadba radšej nebola bývala* (ona totiž už, žiaľ, bola a želacia veta má už iba fiktívnu platnosť, lebo jej obsah sa nemôže realizovať). — Dramaturgia by si mala uvedomiť (a neplatí to len pre Trnavu), že porušovanie jazykovej normy alebo nefunkčné odchýlky od nej pomýlia diváka (poslucháča) v hľadisku, ale majú negatívne dôsledky aj na druhej strane: berú hercom sebaistotu a spôsobujú váhavosť v ich prejave.

Do druhého okruhu patria také kladne hodnotené jazykové prvky, čo rozširujú, bystria a zjemňujú jazykové povedomie divadelného obecenstva, v našom prípade detí a mládeže. Napríklad štylistické rozlíšenie slov v synonymickom rade ukazuje na umeleckej rovine, teda živo a pritom i zábavne, tento prípad — Teta: *Kde je Valibuk? Tu visel! Drak, ty si ho zožral!* Drak: *Prepáč, čo je to za slovo! Zožral! Musím ťa upozorniť, že ja nežeriem, ale papkám. A okrem toho Valibukov nejedávam.* (Čertoviny, 37) — Vo vedomí mladého hľadiska sa touto replikou utvrdzuje funkčný rozdiel v synonymickej trojici *žrať — jesť — papkať*, k tomu ešte zábavne podčiarknutý tým, že spoločenskú jemnosť pri používaní členov synonymického radu si žiada bytosť, pri ktorej sa vecne celkom odôvodnene ustálilo používanie negatívne príznakového *žrať*.

Vtipnú jazykovú vynachádzavosť predstavuje napríklad táto Fúzova výpoveď: *Všimla si si, akí boli doobliekaní?* (Čertoviny, 25) — Sloveso *doobliekať (sa)*, známe vo význame „dokončiť obliekanie", má tu aktualizovaný význam „dôkladne sa svojím oblečením spotvoriť", „robiť zo seba maškaru". [Porov. kvantitatívny prvok predpony *do-* v slovesách *dobabrať (sa), domazať (sa); dorichtovať (sa).*]

Toto je výrazná ukážka, ako divadlo pre deti a mládež môže na umeleckej rovine dopĺňať a rozvíjať to, čo na úrovni učenia systematicky podáva škola. Pravdaže, platí to aj o negatívnych prípadoch, keď divadlo môže znásobene pokaziť to, čo mladému návštevníkovi starostlivo dávala škola (rodina).

V poznámkach o ústnej realizácii textov sa v referáte stavala a niekoľko ráz opakovala požiadavka zreteľnej výslovnosti, a to najmä koncovej spoluhlásky alebo skupiny spoluhlások slova; pritom sa zdôraznilo, že slovo je dotvorené a môže presne označovať svoj význam iba vtedy, keď je zvukovo celé (dokončené, uzavreté). Nestačí povedať *vja, služobňí*$^{(k)}$, *aňi mu*$^{(k)}$; hľadisko má počuť *vjac, služobník, aňi muk*. Požiadavka zreteľnosti sa týka i väčších významových celkov, napr. zaklínacích formúl (Čertoviny), ako Zuľa: *Čierni rak si karti masťí, tey_ kto vravel, ňey_už zaspí!* a výpovedí, ktoré skrývajú slovné hry, napr. Zuľa: *Sochy, a nie strochy, Fúzo!* (Zmenou hláskovej podoby slova *socha* vzniklo iné, málo známe slovo *strocha* s významom „hrubá plachta, napr. na trávu, raždie ap.".) Sem na vyššej rovine

sa zaradilo aj zdôrazňovanie významového ťažiska (jadra) vety — napr. Prospero: *Čo by si chcel, Ariel?* Ariel: *Slobodu, pane* — a so zreteľom na celkové ideové zacielenie hier aj kľúčové výpovede; napr. v Búrke Miranda: *Pst! Neplytvaj slovami. Láska uteká odtiaľ, kde je veľa slov.* — Pritom zreteľná by mala byť výpoveď vykríknutá v emfáze, ale i zašeptaná replika.

Nárečové okolie divadla a jeho stopy v reči na scéne upozorňujú na potrebu dôsledne dodržiavať rytmické pravidlo a vôbec kvantitu samohlások, napr. *agrárňici, dávám, sa začíná, slúžní,* ale i *barán, já; ano* (vyslov správne *agrárňici, dávam, sa začína, slúžni; baran, ja; áno).* — Rušivo pôsobia i prerieknutia *lúka, šáľom, holľbového kráľa* a naopak *vela, prijaťeľou* (správne *lúka, šálom, holbového kráľa; veľa, prijaťeľou);* ukazujú nedostačujúcu orientovanosť v slovách so spoluhláskami *l — ľ,* ale aj s inými mäkkými spoluhláskami, napr. niekoľkonásobne vyslovené *sprosťák* (namiesto *sprosták;* Rozlúčka v júni).

Pri uplatňovaní pravidiel o asimilácii spoluhlások ako slabšie miesto sa v súbore trnavského divadla ukazuje znelostná asimilácia na hranici slov, napr. *Nič vám nepoviem* (vyslov *Ňidž_vám ňepovjem*), *Dal som si vás zavolať* (vyslov *Dal som si váz_zavolať).*

V okruhu intonácie (melódie) viet sa odporúčalo venovať ešte väčšiu pozornosť prednesu zvolacích opytovacích viet *(Takto sa chodí s prosbou?!)* a doplňovacích otázok *(Čo si to povedal?; A kde ste spali?).*

V závere referátu G. Horák podčiarkol požiadavku citlivého umeleckého svedomia dostávať sa v hereckej práci cvikom, teda zápasom so sebou, každý deň vyššie, až po opravdivé majstrovstvo v ovládaní hovoreného slova. Na tejto ceste dobrú službu urobí príklad starších, skúsenejších kolegov a štúdium odbornej literatúry. Ambícia vytrvalo zdokonaľovať svoj prednes má poháňať najmä tých mladých členov súboru, ktorým sa kde-tu pridajú aj učňovské potknutia v reči.

Divadlo pre deti a mládež je zväčša divadlom mladých pre mladých. Toto motivovalo aj záver referátu, v ktorom prednášateľ citoval výzvu K. S. Stanislavského mladým hercom z jeho ustavične aktuálneho diela *Môj život v umení* (Bratislava 1954, s. 203): „Učte sa zavčasu, od prvých krokov počúvať, chápať a milovať tvrdú pravdu o sebe! A vedzte, kto vám ju môže povedať. S takými ľuďmi hovorte o umení čo najviac. Nech vás čím častejšie hrešia."

Beseda, ktorú viedol riaditeľ Ladislav Podmaka, mala živý pracovný ráz. Povedalo sa v nej, že pripomienky sa prijímajú s jednoznačným úsilím dosiahnuť vyšší stupeň prednesovej pohotovosti. V súvislosti s požiadavkou prirodzenej scénickej reči sa zdôraznilo, že bežnú reč nemožno v surovom stave prenášať na javisko. Riaditeľ L. Podmaka sľúbil, že v príprave budúcich hier sa bude dôslednejšie dbať o jazykovú zložku; podľa potreby sa dramaturgia oprie aj o spoluprácu s jazykovedcami. Zdokonaľovanie hovorenej reči na javisku by sa mohlo podporovať aj individuálnymi konzultáciami hercov s odborníkmi.

Po Divadle pre deti a mládež v Trnave bude sonda do jazykovej kultúry profesionálnych divadiel pokračovať v divadlách pre deti — v profesionálnych bábkových divadlách.

G. Horák

Nad novým slovníkom

Slovná zásoba je najdynamickejšou zložkou každého jazyka. Niektoré slová časom zo slovnej zásoby ustupujú, vznikajú nové, alebo sa preberajú z iných jazykov. Časť slovnej zásoby, ktorá sa preberá alebo je prevzatá z iných jazykov, sústavnejšie lexikograficky spracúvajú slovníky cudzích slov. Tie sú každodennou pomôckou nielen odborníkom, ale aj bežným používateľom jazyka, najmä v našej spoločnosti, ktorá umožňuje vzdelanie všetkým vrstvám obyvateľstva.

Tento cieľ sleduje aj *Slovník cudzích slov* od autoriek M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej, ktorý vyšiel na sklonku roka 1979 v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave (ďalej SCS 79).

Je to doteraz najväčší slovník cudzích slov v slovenskej a slovanskej lexikografickej literatúre (obsahuje okolo 60 000 slov).

Oproti predchádzajúcim vydaniam Slovníka cudzích slov autorky podstatne rozšírili počet spracúvaných lexikálnych jednotiek a prehĺbili aj spôsob spracovania hesiel. Zaradili doň nové slová, ktoré v úze, v praxi jednotlivých odborov dávno fungovali, neboli však pojaté do všeobecnejších jazykových slovníkov, kompletizovali významovú štruktúru mnohých slov a úplnejšie spracovali odvodené a zložené slová. Vidieť to napríklad aj z porovnania niektorých náhodne vybratých hesiel tohto slovníka s predchádzajúcim vydaním Slovníka cudzích slov z roku 1970 (S. ŠALING, M. ŠALINGOVÁ, O. PETER: Slovník cudzích slov. 3., zrevidované vyd. Bratislava, SPN 1970; ďalej SCS 70) alebo so Slovníkom slovenského jazyka I—VI (1. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968 — ďalej SSJ), ktorý takisto zachytáva aj prevzaté slová. Napríklad popri základnom slove *blok* sa uvádzajú v SSJ odvodené slová *bloček, blokáda, blokovací, blokovať* a *blokový*. SCS 70 počet odvodených, resp. zložených slov dopĺňa o výrazy *blokdiagram, blokovanie*. V novom slovníku sa tento počet rozšíril o ďalšie slová: *blokáreň, blokefekt, blokovka* a *blokovňa*. Autorky vykonali veľký kus práce aj tým, že odvodené, resp. zložené slová nie sú len vymenované, ale všetky obsahujú premyslený výklad významu.

Porovnaním spracovania viacvýznamových slov v SCS 79 a v ostatných spomenutých prácach zisťujeme, že nový slovník vernejšie dokumentuje viacvýznamovosť prevzatých slov v súčasnom slovenskom spisovnom jazyku, čo svedčí o značnom rozvoji jednotlivých vedných a výrobných odvetví. Takéto konštatovanie môžeme podoprieť konkrétnymi príkladmi. Na porovnanie sme vybrali niekoľko slov všeobecného charakteru, ale aj z rozličných odborov technického zamerania.

Zo slov všeobecnejšieho rázu si toto konštatovanie overíme na výrazoch *afekt, agitácia, blok* a *dráma*.

Pri slove *afekt* uvádza SSJ I (s. 10) iba význam „prudké hnutie mysle za súčasnej straty kontroly vôle, rozčúlenie, vzplanutie hnevu, strachu ap.". Obidva SCS (s. 36, resp. 35) uvádzajú ešte význam „strojenosť, neprirodzenosť, afektácia".

Slovo *agitácia* sa v SSJ I (s. 12) vykladá ako „činnosť v prospech niekoho, pre niečo, proti niekomu, niečomu, získavanie prívržencov ...". V SCS 70 (s. 39) a v SCS 79 (s. 38) sa okrem tohto významu uvádza ďalší (lek. „zvý-

šená pohyblivosť, telesný nepokoj"). SCS 79 (s. 38) zachytáva ešte 3. význam „v úpravníctve premiešavanie rmutu...".

Slovom *dráma* sa označuje v SCS 79 (s. 226) okrem významov, ktoré zachytávajú všetky tri diela, ešte význam „dramatická tvorba; súhrn dram; dramatika".

Bohato rozvinutú významovú stavbu má už spomenutý výraz *blok*. Niektoré významy sú zachytené vo všetkých porovnávaných slovníkoch, ale SCS 70 (s. 169) zaznamenáva oproti SSJ ďalšie (najmä terminologické) významy slova *blok*, ako sú „celok vytvorený z niekoľkých súčiastok...", typ. „dočasný výplnok sadzby", kyb. „postupnosť po sebe nasledujúcich slov..." a polygr. „hlavná časť knihy bez dosiek a príloh". SCS 79 (s. 142) zachytáva okrem uvedených významov ďalšie: biol. „skupina viacerých odrôd, prípadne pokusných variantov...", stav. „diel priehradového telesa...", stav. slang. „prefabrikát, tvarovka...", typ. „nožový b. na riadkových sádzacích strojoch...", kyb. „obvody počítača...", telev. „súbor televíznych informácií..." a niekoľko iných významov.

Pozrime sa ešte, ako sa v uvedených slovníkoch zaznačuje významová stránka slov z technických odborov.

Slovo *cisterna* má v SSJ I (s. 173) význam „nádrž na vodu, vodojem...". SCS 70 (s. 197) zaznamenáva okrem toho význam „vozidlo na dopravu kvapalín". V SCS 79 (s. 169) nachádzame okrem týchto významov i význam „jama vykopaná v zemi; nádržka".

Pri výraze *rampa* v porovnaní so SSJ III (s. 694) uvádza SCS 79 (s. 740) dva iné významy: „vybudovaný úsek cesty prekonávajúci výškový rozdiel medzi podlažiami..." a tech. „zariadenie na odpaľovanie balistických striel, rakiet a pod.".

Významovo bohatšie je v SCS 79 (s. 888) oproti SSJ IV (s. 555) a SCS 70 (s. 1072) aj slovo *trakcia*. Okrem spoločných významov v porovnávaných dielach uvádza SCS 79 ešte tieto významy: lod. „spôsob vlečenia plavidiel na vodnej ceste..." a lek. „spôsob nápravy kostry ťahom, závesom...".

Autorky slovníka sa nie náhodou zamerali na lexikografické spracovanie výrazových prostriedkov z oblasti prírodných a technických vied, ako aj ďalších vedných a výrobných odvetví, najmä moderných (kybernetika, informatika, kozmonautika a i.). Slovník však spracúva iba základnú vrstvu prevzatých termínov, nemá byť náhradou odborných systematických názvosloví alebo encyklopedických diel.

Informácie o obsahovej stránke jednotlivých slov sú stručné. Autorky však i pri stručnosti výkladu významov slov (mysleli i na úspornosť) dbali na to, aby výklad bol súčasne čo najzrozumiteľnejší širokému okruhu používateľov slovníka. Dakedy sú informácie prikrátke, mohli byť aj viac rozvedené. V mnohých prípadoch ide však takmer o odbornú definíciu. Týka sa to najmä tých odborných termínov, pri ktorých by nestačil popularizačný výklad alebo by bol veľmi všeobecný (napr. pri matematických alebo chemických termínoch). V daktorých prípadoch by sa boli mohli významy spojiť (pozri heslo *adaptácia*, význam 3 a 6).

Nakrátko sa tu zmienime ešte o spresnených, resp. detailnejšie spracovaných výkladoch významov slov. Pri slove *lodžia* v tomto slovníku (s. 527) čítame oproti porovnávaným dvom dielam (SCS 70, s. 657 a SSJ II, s. 55)

takýto podrobnejší výklad: „krytá stĺpová sieň s oblúkmi, otvorená na jednej, prípadne až na troch stranách".

Pri spracúvaných výrazoch je dôležité určiť a podať nielen ich presný výklad, ale aj štylistickú charakteristiku a zaradenie do istých odborných oblastí. Posudzovaný SCS dobre spĺňa túto požiadavku.

Zaujímavo sa v tomto diele rieši otázka pôvodu slov. Údaje o pôvode prevzatých slov sú jednou z potrebných náležitostí každého SCS, pričom rozsah ich uvádzania vzhľadom na typ slovníka býva rozličný. Autorky sa rozhodli uvádzať stručné informácie o pôvode slovných základov, koreňov slov; pri zložených slovách naznačujú rozličný pôvod slov kombináciou skratiek. To súvisí s tým, že ide o typ slovníka, ktorý spracúva súčasnú (prevzatú) slovnú zásobu zo synchrónneho hľadiska. Nejde teda o históriu slov, ani o pôvod slov. Napokon detailný opis pôvodu slov by často prevýšil rozsah daného hesla. K takémuto netradičnému spôsobu uvádzania údajov o pôvode slov autorky dospeli porovnaním a podrobným rozborom domácich i zahraničných slovníkov cudzích slov v osobitnej informatívnej kapitole *Slovníky cudzích slov a etymológia slov.*

Pri praktickom používaní slovníka zohrá dôležitú úlohu časť venovaná výslovnosti. Informácie o výslovnosti sa uvádzajú v hranatých zátvorkách iba pri tých slovách, kde sa nezhoduje písaná podoba výrazu s výslovnosťou (napr. *l'artpourl'artizmus).* Podobne sa postupuje pri citátových slovách a výrazoch (napr. *conditio sine qua non* [kondício sine kvá nón]). Osobitne sa vyznačuje najmä mäkká výslovnosť skupín *ti, di, ni, li, te, de, ne, le* v niektorých prevzatých slovách (napr. *latinčina* [-tin-]). Pretože v spisovnej slovenčine sa vyslovujú uvedené skupiny v prevzatých slovách spravidla tvrdo, ich výslovnosť sa tu neoznačuje.

Je cenné, že autorky tohto diela venovali veľkú pozornosť aj staršej vrstve hovorových, slangových a citátových slov, výrazov a zvratov, ktoré zo živej reči ustupujú. Táto vrstva výrazov má tu svoje miesto, aby slovník bol aj zdrojom informácií o výrazoch z klasickej literatúry.

V krátkom posudku nie je možné vyčerpať celú problematiku takého rozsiahleho diela. Tak ako inde i v tejto práci sa môžu vyskytnúť diskusné miesta a niektoré menšie nedostatky (napr. pri slove *raketa* sa nám ponúka zachytiť aj význam „druh osobnej lode"; porov. heslo *propeler),* to však môže byť predmetom podrobnejšej analýzy. Z výkladu významov slov, ale najmä z celkového výberu slov a ich spracovania sa ukazuje, že nový SCS je nielen kvantitatívnym prínosom slovenskej lexikografie; z celého diela vidieť kvalitatívne nový metodický prístup autoriek k spracúvanej látke. Autorky týmto dielom zaplnili medzeru, ktorú sme už dlhší čas pociťovali v oblasti slovníkovej tvorby tohto zacielenia.

R. Kuchar

Jazyková stránka publikácie Vinohradníctvo

V roku 1978 vyšla vo Vydavateľstve Príroda v Bratislave publikácia *Vinohradníctvo,* ktorú napísal kolektív autorov pod vedením Ing. S. Musila. Publikáciu schválilo Ministerstvo školstva SSR ako učebný text pre stredné poľ-

nohospodárskotechnické školy — študijný odbor vinohradníctvo a ako pomocnú knihu pre poľnohospodárske odborné učilištia — učebný odbor pestovateľ so zameraním na vinohradníctvo. Keďže ide o učebný text, zaujímalo nás, ako sa autorom podarilo sprístupniť odborné poznatky žiakom a študentom, a zároveň to, ako sa autori spolu s redaktorom vyrovnali s jazykovou stránkou textu aj so zreteľom na to, že jednotlivé kapitoly tejto publikácie napísali rozliční autori.

V celej publikácii sa uplatňuje v podstate výkladový štýl s množstvom odborných termínov. Zväčša sa používajú všeobecne zaužívané termíny, ktoré sa uvádzajú v terminologických aj iných slovníkoch i v odborných publikáciách podobného zamerania. Väčšina termínov sa vysvetľuje priamo v texte, čo je veľmi dôležité preto, že ide o učebný text. Hneď v úvode sa však mal objasniť termín *kultivar*, ktorý sa v odbornej literatúre používa iba niekoľko rokov (mnohé slovníky ho ešte nezaznačujú) a ktorý je v posudzovanej knižke veľmi frekventovaný. Podľa nášho názoru nestačí poznámka v závere knihy na s. 343, že kultivary sa predtým nesprávne označovali ako sorty alebo odrody. (Diskutovať možno aj o tom, či používanie termínu *sorta* v minulosti možno hodnotiť ako nesprávne. Tu ide skôr o vzťah starší termín a novší termín.) V tejto súvislosti pokladáme za potrebné pripomenúť aj to, že skratka *cv.* sa mala v texte pri prvom použití vysvetliť (ide o skratku prevzatú z angličtiny a utvorenú z anglických slov *cultural variety;* ňou sa nahrádza termín *kultivar* vzniknutý vlastne zo začiatočných slabík uvedených dvoch slov).

Na texte publikácie vidieť, že jeho tvorcami boli viacerí autori. Niektoré kapitoly sú písané zrozumiteľne, text sa nezadrháva, vety na seba plynulo nadväzujú. No sú aj kapitoly, v ktorých sa vyskytujú kostrbatejšie vety a text je menej hladký. Uvedieme niekoľko príkladov aj s naším návrhom na úpravu: *Sadence, ktoré nevytvorili dolné korene alebo tieto sú veľmi poškodené, pri ošetrovaní a vyberaní vyradíme a spálime* (s. 134; *...alebo sadence s veľmi poškodenými koreňmi...). Preto sa treba zamyslieť nad príčinami, či sme dodržali všetky zásady tak, ako sú rozvedené v predchádzajúcich kapitolách* (136; *Preto sa treba zamyslieť nad tým, či...*). *Tiež vzniknuté rany, i keď prvým rokom prísun živín nijako nenarušujú, v ďalších rokoch zasychajú, usadzujú sa tam hnilobné baktérie a huby, ktoré zapríčiňujú odumieranie pletív* (210; *Vzniknuté rany, hoci v prvom roku nijako nenarúšajú prísun živín, v ďalších rokoch zasychajú a v nich sa usádzajú hnilobné baktérie a huby, ktoré zapríčiňujú odumieranie pletív). Vybudovanie siete signalizačných staníc je plne opodstatnené a nášmu národnému hospodárstvu môže znamenať veľa úspor (306; ...hospodárstvu môže priniesť veľa úspor).* Nepokladáme za vhodné, ak prvá veta v odseku nasledujúcom po nadpise je akoby pokračovaním nadpisu, ako je to napr. na s. 290: [nadpis:] *Hnojenie kvapalnými hnojivami na list* [prvá veta nasledujúceho textu:] *Je významné predovšetkým v období sucha.* (Podobne aj na s. 295.) Tu sa žiada radšej zopakovať celý nadpis v prvej vete alebo prvú vetu preštylizovať *(napr. Významným hnojením predovšetkým v období sucha je hnojenie kvapalnými hnojivami na list).* V uvedených prípadoch sa mala viacej odzrkadliť práca redaktora publikácie.

V ďalšej časti si všimneme dodržiavanie súčasnej kodifikácie v slovnej

zásobe, upozorníme na niektoré syntaktické javy a osobitnú pozornosť budeme venovať interpunkcii, presnejšie niektorým prípadom písania čiarky v jednoduchej vete a v súvetiach. V posudzovanej publikácii sa často používa sloveso *začínať* vo vyjadreniach typu *začína intenzívny rast* (33, podobne aj na s. 6, 32, 34, 35 atď.), no v uvedených prípadoch sa malo použiť zvratné sloveso *začínať sa*. Veľmi frekventovaným nedostatkom je používanie ukazovacieho zámena *tento (táto, toto)* v odkazovacom postavení, napr. *Kamenisté až štrkovité pôdy. Na týchto pestujeme krížence...* (62; podobne aj na s. 35, 71, 88, 91, 93, 104 a i.). V uvedenom príklade sa malo ukazovacie zámeno *týchto* nahradiť osobným zámenom *nich*, teda *Na nich sa pestujú krížence...*, v iných prípadoch sa mohlo zopakovať príslušné meno, použiť zodpovedajúce osobné zámeno, prípadne aj ukazovacie zámeno *ten (tá, to)*. Nespisovný výraz *jedná sa o ...* (7), sa mal nahradiť výrazom *ide o ...* Pri vyjadrovaní príčinného významu dávame v spisovnom jazyku prednosť spojkám *pretože, lebo* pred spojkou *nakoľko: ... o dva týždne, nakoľko* (správne *lebo*) *jednotlivé fázy prebiehajú rýchlejšie...* (58; podobne aj na s. 69, 83, 96, 128). Stručne vymenujeme ďalšie prípady, kde sa mal zvoliť iný lexikálny prostriedok. Naše odporúčanie uvedieme v zátvorke, pričom ho nebudeme odôvodňovať, lebo príslušné zdôvodnenie možno nájsť v Slovníku slovenského jazyka, resp. v mnohých príspevkoch uverejnených v našom časopise: *...námatkove sa presvedčiť* (137, *skusmo, náhodne*); *hlohovecko-trnavská oblasť* (153, na s. 152 je správne *hlohovsko-trnavská oblasť*); *zastaralý spôsob* (7, *zastaraný*); *zvetralý* (156, *zvetraný*); *vylepšime* (184, *zlepšíme, zdokonalíme*); *náhodilého púčika* (213, podobne aj na s. 214, 371, *náhodného*); *so smyčkou* (248, *so slučkou*, ako je to na s. 254); *akonáhle* (269, *len čo*); *príliv cukrov* (315, *prílev*); *nahnilosť* (324, *nahnitosť*).

Zo syntaktických javov chceme upozorniť na príznakový slovosled zhodného prívlastku za nadradeným podstatným menom, ktorý sa v texte vyskytuje veľmi často, napr. *v oblasti podunajskej* (7), *z hľadiska národohospodárskeho* (8), *strana brušná* (21), *v polohe zvislej* (25) atď. V uvedených príkladoch sa mal uplatniť prirodzený slovosled *v podunajskej oblasti, z národohospodárskeho hľadiska, brušná strana, vo zvislej polohe.*

Vo viacerých jazykových posudkoch uverejnených v našom časopise sa už konštatovalo, že písanie čiarky v súvetiach, ale aj v jednoduchej vete robí používateľom jazyka ťažkosti. Potvrdzuje to aj posudzovaná publikácia. Popri správnom používaní čiarky našli sme aj opakujúce sa prípady nenáležitého používania čiarky, na ktoré tu chceme upozorniť. Najprv uvedieme príklady na písanie, resp. nepísanie čiarky v jednoduchej vete. Čiarka nemá byť pred výrazom *vrátane* (za nenáležite použitou čiarkou uvádzame v zátvorke výkričník): *Prvý raz kypríme spravidla po ukončení podlomu a po prvom zastrkávaní a vyväzovaní letorastov,* (!) *vrátane postrekovania pred kvitnutím viniča v druhej polovici mája* (270; podobne aj na s. 273). Naopak čiarka sa píše pred spojkou *a*, za ktorou nasleduje častica *nie*, lebo spojka *a* tu nemá zlučovací, ale odporovací význam (chýbajúcu čiarku uvádzame v zátvorke): *Je jednou z foriem hnojenia v priebehu vegetácie, keď sa živiny aplikujú na list* (,) *a nie do pôdy* (290). *Treba v maximálnej miere využívať kombinácie pesticídov do postrekových zmesí a počet ošetrení riadiť podľa potreby* (,) *a nie podľa systému paušálnej, prípadne totálnej ochrany* (311).

Chronickým interpunkčným nedostatkom je písanie čiarky pred vloženou vedľajšou vetou a za ňou. Súčasná kodifikácia (pozri napr. Pravidlá slovenského pravopisu, 11. vyd., s. 98) v takých prípadoch vyžaduje dôsledne písať čiarku pred vloženou vedľajšou vetou a za ňou nielen vtedy, keď pokračuje hlavná veta, ale aj vtedy, keď nasleduje ďalšia hlavná veta pripojená zlučovacou spojkou *a: Čiapočka* (,) *keď odpadne, je vlhká* . . . [34]. *Vinič hroznorodý veľmi závisí od životného prostredia* (,) *v ktorom rastie* [38]. *Podpník tvorí koreňový kmeň a korene, pomocou ktorých vinič prijíma živiny z pôdy* (,) *a vrúbeľ tvorí nadzemnú časť* [61]. — Čiarkou sa oddeľujú aj dve vedľajšie vety, ktoré nie sú v priraďovacom, ale v podraďovacom vzťahu: *Na svahoch sledujeme predovšetkým expozíciu, ktorú označujeme podľa svetovej strany* (,) *ku ktorej je svah obrátený* [47]. *Najlepšie je, keď sú 1,5-krát dlhšie* (,) *ako* priemer *odrezku* [86].

Na záver iba stručné konštatovanie. Publikácia *Vinohradníctvo,* ktorá je schválená ako učebný text, mala by vyhovovať najnáročnejším kritériám nielen z obsahovej, ale aj z jazykovej stránky. Aby sa tomuto cieľu priblížila (v príp. 2. vydaní) čo najväčšmi, upozornili sme na niektoré nedostatky, ktoré sa dajú pri starostlivejšej úprave textu ľahko odstrániť.

M. Považaj

SPYTOVALI STE SA

O pomenovaniach snehu novec a obnovec. — Čitateľ R. B. z Bratislavy sa pýta, či je správne pomenovanie *obnovec* pre novonapadnutý sneh, ktoré počul medzi poľovníkmi.

Treba povedať, že pomenovanie *obnovec* je menej známe (resp. pre mnohých používateľov nášho jazyka úplne neznáme) slovo. Vyplýva to pravdepodobne z toho, že v každodennej komunikácii hlavne v zimnom období vystačíme pri pomenúvaní zrazených vodných pár v ovzduší pri nízkych teplotách so slovom *sneh.* Keď však chceme odlíšiť (hlavne v istých profesiách alebo záujmových sférach), či ide o prvý sneh, o sneh znova napadnutý a pod., máme v slovenskom jazyku na tento prírodný jav diferencované osobitné pomenovania.

Slovník slovenského jazyka (II, 1960, s. 435) uvádza slovo *obnovec* vo dvoch významoch: 1. ako básnické slovo vo význame „nový mesiac" a 2. vo význame „nový sneh". V Slovníku slovenského jazyka sa bližšie nešpecifikuje, či ide o prvý sneh, nový sneh alebo o ďalší sneh napadnutý po rozpustení predchádzajúceho.

Takéto odlíšenie sa však nachádza v poľovníckom slovníku (Slovenské poľovnícke názvoslovie, Bratislava 1966, s. 48), kde sa vysvetľujú dve pomenovania snehu: 1. *obnovec* ako nový sneh napadnutý na starý a 2. *novec* ako sneh čerstvo napadnutý na holú zem. Obidve pomenovania veľmi dobre odrážajú rozdiel medzi napadnutým novým a obnoveným snehom.

Pomenovania *novec* a *obnovec* patria do jedného slovotvorného typu: do názvov vecí s príponou *-ec* utvorených od prídavných mien, napr. *kamenec*

(kamenný), pletenec (pletený). Pri tomto type J. Horecký (Slovenská lexikológia I. Bratislava, SPN 1971, s. 132) uvádza (bez uvedenia významu) aj slovo *obnovec.* O prípone *-ec* pri názvoch vecí autor konštatuje, že bola živšia v starších obdobiach.

Viac príkladov na tento typ pomenovaní uvádza J. Mistrík (Retrográdny slovník slovenčiny, Bratislava 1976, s. 225 n): *opekanec* (opekaný), *slanec* (slaný), *rezanec* (rezaný), *sadenec* (sadený), *krútenec* (krútený) a pod. Mnohé z nich sa používajú hlavne v množnom čísle: *pukance, opekance, rezance* a i., keďže sú to skupinové podstatné mená, pri ktorých sa predmety vyskytujú v skupinách (vo väčších množstvách).

Odpoveď nášmu čitateľovi je kladná. Pomenovanie *obnovec* a pri ňom aj pomenovanie *novec* sú správne, spisovné slová, ktorými sa bližšie diferencuje druh snehu.

E. Bajzíková

Nesplniť plán o päť miliónov korún? — Z telefonickej poradne Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV: „Posúďte opodstatnenosť vyjadrenia *nesplniť plán o päť miliónov korún.*"

Vyjadrenie *nesplniť plán o päť miliónov korún* má byť vecným aj významovým opakom vyjadrenia *prekročiť plán o päť miliónov korún.* Jeho použitie treba chápať ako pokus zaviesť do praxe protiklad vyjadrenia typu *prekročiť plán o ...* Ukážeme si, prečo je tento pokus neúspešný.

Sloveso *splniť* a jeho záporná podoba *nesplniť* sú prechodné slovesá, to znamená, že majú predmet vo 4. páde: *splniť/nesplniť sľuby, požiadavky, nariadenia, slovo, plán.* Obidve podoby slovesa spravidla vstupujú do rozvitejších konštrukcií, v ktorých sa vyjadruje miera alebo spôsob splnenia, resp. nesplnenia niečoho: *splniť plán na 100 %, vo všetkých alebo len v niektorých ukazovateľoch, splniť úlohy do poslednej litery (bodky), nesplniť povinnosti načas, presne* atď. Vidno, že miera a spôsob sa vyjadrujú predložkovými výrazmi s predložkami *na, do, v (vo),* resp. príslovkami, ale ani v jednom prípade nie predložkovým výrazom s predložkou *o.* Táto predložka sa síce spája so 4. pádom — o akuzatív ide aj v spojení *nesplniť plán o päť miliónov korún* —, ba v spojení s týmto pádom vyjadruje aj mieru, ibaže ju vyjadruje „pri komparatíve adjektív a prísloviek, ako aj pri slovesách vyjadrujúcich zmenu vlastnosti alebo stavu" (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 643). Inými slovami predložkou *o* a akuzatívom príslušného podstatného mena sa miera vyjadruje len za istých podmienok a týmto podmienkam spojenie *nesplniť plán o päť miliónov korún* nevyhovuje. Niet v ňom druhého stupňa prídavného mena alebo príslovky a sloveso *nesplniť* ako kľúčové slovo celého spojenia nevyjadruje ani zmenu stavu, ani zmenu vlastnosti. To sú dôvody, pre ktoré nemožno s východiskovým spojením súhlasiť ako s primeraným spojením v spisovnom vyjadrovaní.

Ak porovnáme celkový zmysel spojenia *prekročiť plán o ...* a zmysel spojenia *nesplniť plán o ...,* ktoré je jeho napodobením, dostaneme sa k vecnému a významovému protikladu spojenia *nesplniť plán o ...* dosť jednoducho. Spojením *prekročiť plán o ...* sa vyjadruje, že sa oproti plánu dáva čosi navyše, spojením *nesplniť plán o ...* zase to, že plán nie je úplný, že do jeho splnenia čosi chýba. Podľa toho protikladom vyjadrenia *prekročiť*

plán o... môže byť napr. vyjadrenie *do splnenia plánu chýba..., do splnenia plánu treba ešte vyrobiť, dodať... tovar, výrobky, materiál v hodnote...; treba ešte vytvoriť hodnoty za päť miliónov korún, aby sa plán splnil* ap.

I. Masár

Hrdiť sa (dačím) a byť hrdý (na čosi). — V publicistických prejavoch často čítame, že istý podnik, závod, inštitúcia sa voľačím hrdí alebo môže hrdiť. Pritom badať, že autor príslušného textu (najčastejšie fejtónu) sloveso *hrdiť sa* pokladá za rovnoznačné s výrazom *byť hrdý (na čosi).* — Je to správne?

Z rozličných živých situácií, keď dakto z márnomyseľnosti vytŕča svoje vlastnosti, aby ho za ne pochválili (obdivovali), a jeho druhovia ho kriticky seknú výčitkou *Čože sa hrdíš?(!),* vybadáme, že výrazy *byť hrdý (na čosi)* a *hrdiť sa (dačím)* nemôžu byť podľa svojho obsahu a štylistického dojmu celkom rovnocenné. Vyčítavú repliku *Nehrď sa!* alebo *Prečože sa hrdíš?!* počúvame najmä medzi deťmi — vtedy, keď sa daktoré z nich neoprávnene vychvaľuje, ba nafukuje. V takýchto situáciách sloveso *hrdiť sa* zvykovým ustálením nadobudlo negatívne štylistické príznaky.

Posúďme príklad z novín: *Základná organizácia Zväzarmu pri Považských strojárňach sa môže hrdiť dielom, ktoré by iste uspokojilo aj tých najnáročnejších.* — Sloveso *hrdiť sa* tu pociťujeme ako nezladené s autorovým myšlienkovým zámerom.

Štylistická disonancia sa odstráni, keď sloveso *hrdiť sa* nahradíme výrazom byť hrdý: *Základná organizácia ... môže byť hrdá na dielo, ktoré...* — Je zaujímavé, že štylistická nezladenosť sa dá vyhladiť aj použitím slovesa *(po)chváliť sa: Základná organizácia... sa môže (po)chváliť dielom, ktoré...*

Na prípadnú otázku, prečo sloveso *hrdiť sa* je negatívne príznakové, možno nakrátko odpovedať takto: Sloveso *hrdiť sa (dačím)* preto nie je rovnoznačné, resp. štylisticky ekvivalentné s výrazom *byť hrdý (na čosi),* lebo sa stalo rovnoznačným s negatívne chápaným slovesom *vychvaľovať sa.*

Podľa toho, čo sa tu nakrátko povedalo, možno dve uvedené lexikálne jednotky opísať z významovej stránky takto: *byť hrdý* značí „povedome a pritom zaslúžene ukazovať svoje kladné vlastnosti, výsledky práce" alebo „s oprávneným sebavedomím sa osvedčovať za voľačo, smelo prejavovať svoje zmýšľanie, svoj postoj"; *hrdiť sa (dačím)* má význam „neoprávnene a neprimerane dávať najavo svoje vlastnosti, výsledky práce, svoje prvenstvo, svoj postoj a pod.". Pri slovese *hrdiť sa* zisťujeme zaujímavý nesúlad medzi formou a významom (zaratúvajúc doň i štylistické príznaky). Hoci sloveso *hrdiť sa* má koreň zhodný s prídavným menom *hrdý,* jeho označovacia náplň výrazne inklinuje k negatívnemu významu vyjadrovanému prídavným menom *pyšný.*

Uzavierame. — Sloveso *hrdiť sa (dačím)* nemá tie isté významové a štylistické komponenty ako výraz byť *hrdý (na čosi).* So zreteľom na to neradíme výraz *byť hrdý* nahrádzať slovesom *hrdiť sa.*

Poznámka. — V tejto súvislosti možno položiť otázku, ako je to so vzťahom výrazov *byť hrdý* a *byť pyšný*, ktoré sa dakedy svojím významom zlievajú. Hoci Svetozár Hurban Vajanský hrdo vyslovil známu vetu *Ja som pyšný, že som Slovák* a rozviedol ju v zápalistej vlasteneckej básni, dnes už, keď oprávnene ukazujeme výsledky svojej roboty alebo neodklonne si stojíme vo svojom presvedčení, radšej by sme mali dôsledne používať výraz *byť hrdý (na dačo)*. Hrdosť sa totiž už v bežnom živote, o to viac odborne (psychológia osobnosti) pri úvahách o vyšších citoch človeka hodnotí ako kladná vlastnosť osobnosti, pýcha však sa odsudzuje ako negatívna vlastnosť.

G. Horák

Dvoma, či dvomi? — V. P. z Bratislavy: V časopise Zornička, roč. XXXII, 1979—80, č. 4, s. 5, je takýto text: *Kde sa stalo, tam sa stalo. Pár chlapcov si v našej triede takto povedalo: „Než napadne prvý sneh, zatrénujeme si beh!" Jeden bežal pred dvomi, druhý medzi dvomi a za dvomi míňal jeden zlato-žlté stromy. Koľko chlapcov celkom beží?* — Ako vidieť, text je rýmovaný. Rýmujú sa i tvary *dvomi — stromy*. Ale je tvar *dvomi* správny?

Otázka čitateľa Zornička je opodstatnená. Inštrumentál (7. pád) má správnu podobu *dvoma*. Prípona *-ma* je zvyškom po dvojnom čísle (duáli). Dvojné číslo jestvovalo v staršom štádiu jazyka popri jednotnom a množnom čísle. Malo osobitné tvary. Zvyšky sa zachovali napr. v spisovnej češtine pri podstatných menách *oči, uši, ruky, nohy*. Inštrumentál znie *očima, ušima, rukama, nohama*. Takéto tvary sa nazývajú duálové (dvojné), lebo sa nimi označujú spravidla veci, ktoré sa vyskytujú po dvoch, v dvojici. V skloňovaní slovenských základných čísloviek je inštrumentál s pádovou príponou *-ma* pri číslovke *dva (dvoma)* a pri číslovke *tri* ako jeden z dvoch tvarov *troma/tromi*. Číslovka *štyri* má v inštrumentáli iba podobu so zakončením *-mi*, teda *štyrmi*. Tvar inštrumentálu *dvomi* sa síce v Morfológii slovenského jazyka (s. 321) hodnotí ako hovorový, ktorý vznikol analógiou s inštrumentálom podstatných mien, prídavných mien a čísloviek, no bežné príručky ho neuvádzajú.

Zornička je časopis najmladších čitateľov čiže žiakov základnej školy. Žiaci sa ešte len oboznamujú so spisovnou slovenčinou. Preto by v texte časopisu nemali byť nesprávne a nie bežné podoby slov. V texte, o ktorom tu hovoríme, sa tvar *dvomi* vyskytuje až trikrát, takže môže v značnej miere vplývať na to, aby sa nesprávny tvar zafixoval v pamäti žiakov. A je to škoda. Časopis by mal učiteľovi pomáhať, a nie mu sťažovať prácu. (Treba ešte pripomenúť, že v citovanom úryvku sa vyskytuje aj nesprávne použité slovo *celkom:* v tomto význame sa v spisovnej slovenčine používa výraz *spolu*, príp. *dovedna, vedno, dohromady.*) Tvar inštrumentálu *dvoma* od číslovky *dva* sa ako jediný uvádza v Príručke slovenského pravopisu pre školy, takže kontrola správnosti je ľahko dostupná. Redakcie najmä časopisov určených školskej mládeži mali by ju starostlivejšie uplatňovať.

V. Betáková

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 14, 1980, č. 4. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v apríli 1980. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1980

Cena Kčs 3,—